

Mou-te per la igualtat
És de justícia

Mou-te per una educació en igualtat

Mou-te per la igualtat
És de justícia

Mou-te per una educació en igualtat

La campanya **MOU-TE PER LA IGUALTAT. ÉS DE JUSTÍCIA**, organitzada per **Ayuda en Acción, Entreculturas i InteRed i recolzada per l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional (AECID)**, ha elaborat este quadern amb l'objectiu de proposar i ajudar a crear alternatives per a una educació no sexista, a través de la qual els que eduquen puguin ser agents de transformació per a promoure des de tots els àmbits educatius relacions més igualitàries entre dones i hòmens.

L'objectiu principal de la campanya és promoure l'exercici d'una ciutadania no sexista amb capacitat d'influència en el foment del compliment dels acords de la **Plataforma de Beijing** i **ODM** en les polítiques del Govern espanyol en matèria de cooperació al desenvolupament. Es pretén mostrar que no pot haver-hi justícia ni desenvolupament humà sostenible sense **igualtat de gènere**.

En altres quaderns de la campanya s'abordarà la situació de les dones en el món i la lluita per la igualtat, la relació entre igualtat de gènere i el desenvolupament i els drets humans de les dones.

Si vols que les coses canvien, t'invitem a participar en les activitats de la campanya i a difondre els objectius que perseguim.
Rep informació registrant-te en **www.mueveteporlaigualdad.org**

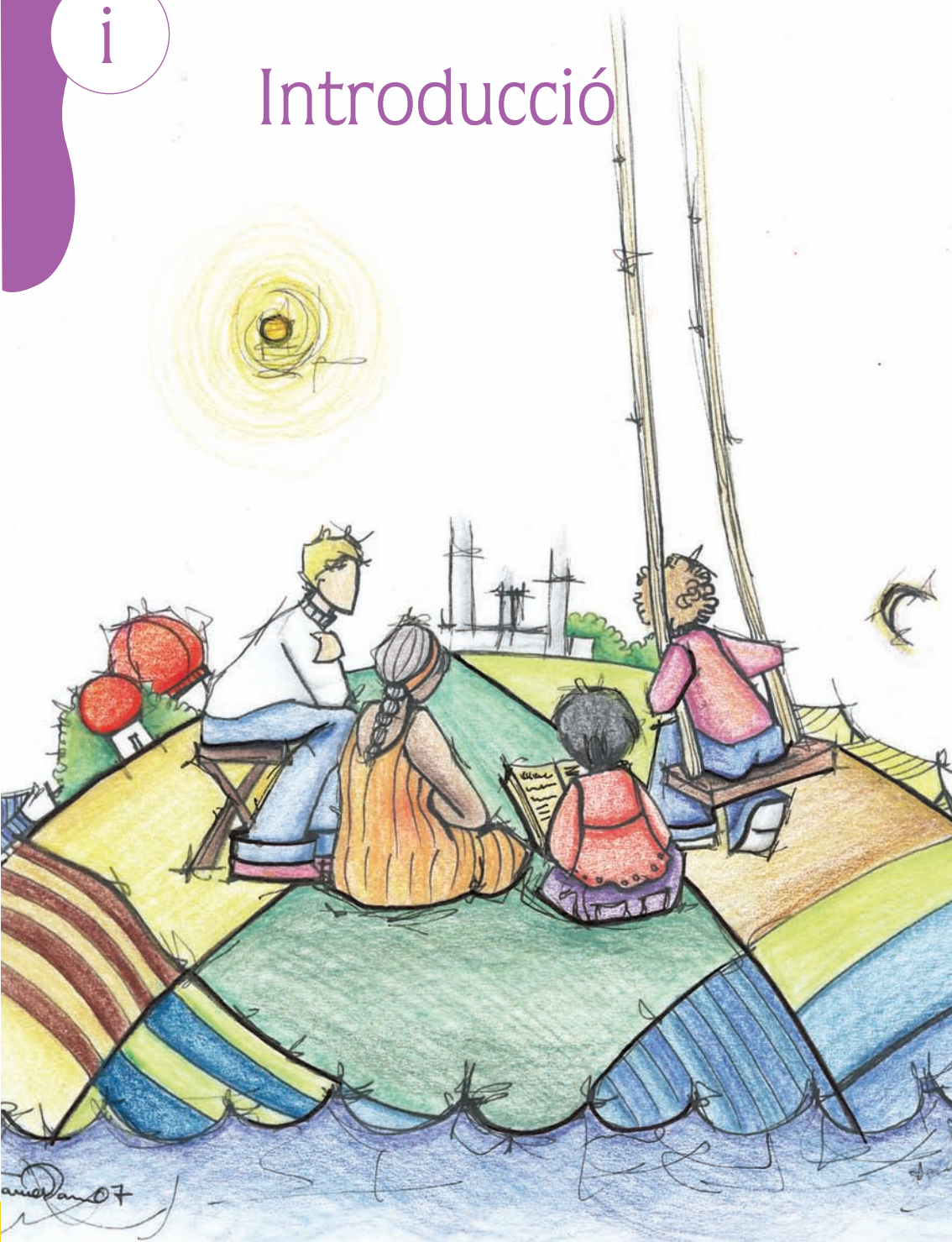
Autora: Raquel Ocaña Carrasco
Coordinació: Sofia Duyos i Alicia de Blas
*Departamento Educación para el Desarrollo
de Entreculturas, InteRed i Ayuda en Acción*
Disseny i Maquetació: ESTUDI BOTERO • www.botero.es
Il·lustracions: Tania Mata Parducci
Depòsit Legal: M-xxxxxxx-2008

Índex

◆	Introducció	5
◆	I. Procés de socialització	9
	Qui soc jo?	10
	Acostar-se als altres	12
	Aprendre a conviure	17
◆	II. Gènere i educació	33
	Educació formal i dones	35
	Educació en el temps lliure i dones	40
	Model coeducatiu per a educació formal i no formal	44
◆	III. El currículum explícit i el currículum ocult	47
	El currículum explícit	48
	El currículum ocult	55
◆	IV. Temps lliure	87
	Ús del temps en la llar	88
	Temps i espai per a l'esport	91
	Incorporar la perspectiva de gènere en l'educació en el temps lliure	93
◆	V. Bibliografia	101

i

Introducció

Vivim en un món cada vegada més desigual i polaritzat, en el qual continuen augmentant les bretxes de benestar i gaudi efectiu de drets que separen unes persones d'altres. En este context, la realitat de **desigualtat entre dones i hòmens** es continua reproduint, com ha succeït al llarg de la història; mostra d'això són les diferències encara existents en l'accés als recursos o l'escassa presència i participació de les dones en l'àmbit social i polític.

Darrere de les accions i comportaments en què es manifesta la desigualtat de gènere –uns més visibles que altres i de més dificultat per a canviar– es troben els **valors** socio-culturals, formes de pensar i concebre la vida transmeses a través dels rols que cada cultura atribueix a dones i hòmens.

La menor valoració que tradicionalment la societat ha donat al **paper que assigna a les dones**, ha tingut com a conseqüència distintes formes de discriminació contra elles: feminització de la pobresa, violència de gènere, major percentatge de desocupació, discriminació salarial, escassa consideració del treball domèstic, poca presència en llocs de responsabilitat política, social, cultural, econòmica, etc.

L'educació exercix un paper central en la transmissió d'estos valors. Centres educatius, espais de temps lliure, animació sociocultural o voluntariat, estan immersos en una societat en la qual dones i hòmens es relacionen d'acord amb unes regles de comportament que definixen, en funció del seu sexe, allò que s'ha de fer i com s'ha d'actuar. Estes maneres d'actuar, definides per la societat i la cultura dominants, reben el nom de rols socials i limiten el desenvolupament ple de les possibilitats i potencialitats de totes les persones, especialment de les dones.

No obstant, la labor de les educadores i educadors és acompanyar les persones en la construcció de sabers, coneixements, capacitats i habilitats que les ajuden a desenvolupar plenament i lliurement els seus projectes vitals. L'accés a una educació igualitària constitueix una de les estratègies fonamentals per a aconseguir la plena fruïció i exercici de la llibertat individual i col·lectiva. A través de l'aprenentatge i interiorització de valors com ara justícia, igualtat i solidaritat serà cada vegada més viable aconseguir la igualtat d'oportunitats en el seu sentit més ampli i global, on la pobresa i el gènere no constitueixen factors de discriminació múltiple.

La campanya «Mou-te per la igualtat. És de justícia» vol amb este quadern analitzar, en primer lloc, com des dels distints àmbits educatius es realitza este transcendental **aprenentatge de valors.**

Posterior-ment, vol proposar, i ajudar a crear alternatives per a una educació no sexista, a través de la qual les persones que eduquen puguin ser agents de transformació, amb **capacitat crítica davant de les discriminacions i desigualtats**, per a promoure i mantindre relacions més igualitàries entre dones i hòmens, a través de les quals totes les persones eixiran beneficiades.

Cap canvi és fàcil i en este influïxen molts factors. No hi ha receptes màgiques; però podem unir-nos a moltes persones que des de distints àmbits estan desenvolupant estratègies i accions perquè açò siga possible. Siguem, doncs, molts i moltes més!

Procés de socialització

◀ Qui sóc jo?

Podem dir que la identitat és un conjunt de trets propis que caracteritza l'individu o un grup enfront dels altres. Les famílies, la societat a la qual es pertany, la cultura, les característiques psicològiques, els altres... aniran conformant **la identitat** personal en un procés molt complex en el que l'adopció de la identitat sexual, home o dona, és un factor clau.

Tota persona necessita dels altres per a construir-se com a tal, per a identificar-se i per a oposar-se; perquè en el contrast amb altres persones pot anar-se'n vivint **el sentiment de ser únic o única i independent dels altres**. En este camí d'adquirir la noció i la valoració de si mateix, el ser humà es troba condicionat pels models ideals de referència que vaja adquirint i amb les identifications per les quals assumirà els valors que guiaran la seua conducta.

El xiquet i la xiqueta vénen al món amb la necessitat fonamental de ser volguts i volgudes, acceptats i acceptades, valorats i valorades. Sense saber-ho, intentaran respondre a les **expectatives**, –diferents en el cas del xiquet o de la xiqueta– que depositen en ells i en elles les persones que són fonamentals per a ells i per a elles i a les que, per eixe motiu, intentaran satisfer.

Com a conseqüència –com desenvoluparem més avant en l'apartat dedicat la família– les funcions que els progenitors desenvolupen dins de la llar són bàsiques en la construcció de la identitat, perquè són els primers models a qui voldran assemblar-se i els que comencen, inclús abans del naixement, **el procés de socialització diferencial** del seu fill o de la seua filla.

Entenem per **identitat de gènere** el mode en el qual en determinada societat està prescrit ser home o dona. Entre els factors que influïxen per al seu desenvolupament podem mencionar les activitats que en el medi es consideren pròpies d'una dona i d'un home; els objectes, espais, tasques que es classifiquen com femenins i masculins; les creences que tinguen els seus models familiars, amistats o la seua comunitat, sobre allò que es considere propi d'una dona o d'un home; les regles de conducta i actituds amb les quals es desenvolupen els que cuiden de la persona, inclús abans que nasca; com siga de rígid o flexible l'ambient davant de la transgressió dels comportaments esperats (*Antolí, L., 2003*).

En este sentit, el concepte de gènere –com a categoria d'anàlisi que diferencia el que hi ha de biològic o de cultural en la desigualtat– ens permet desvelar determinades discriminacions i **desigualtats** entre hòmens i dones.

Com a educadors i educadores resulta especialment rellevant conèixer els processos a través dels quals la persona arriba a ser qui és i les limitacions amb les quals s'aprén a ser hòmen o donas segons el que una determinada societat, en cada moment històric, espera d'ells i d'elles.

Mitjançant la nostra pràctica educativa podem contribuir a la transformació de les discriminacions a les quals este procés puga donar lloc. D'esta manera estarem fent possible que cada persona **desenvolupe plenament i lliurement** els seus valors, potencialitats, preferències i expectatives vitals.

◀ Acostar-se als atres

Com hem mencionat i expliquem en el quadern anterior *Una visió de Gènere... és de justícia*, la societat té una sèrie **d'expectatives** sobre la «conducta apropiada» dels hòmens i de les dones perquè tradicionalment ha anat definint el que significa «masculí» i «femení»; ha anat assignant per oposició a hòmens i dones una sèrie de comportaments, funcions, característiques, virtuts i defectes suposadament «propis» d'un o altre sexe.

Vegem alguns exemples:

Femení: atenció de les persones, manteniment de l'espai domèstic, tendresa, temps per als altres, dependència, intuïció, etc.

Masculí: activitat laboral, presència en l'espai públic, participació política, privació d'afectes, autoritat, independència, racionalitat, etc.

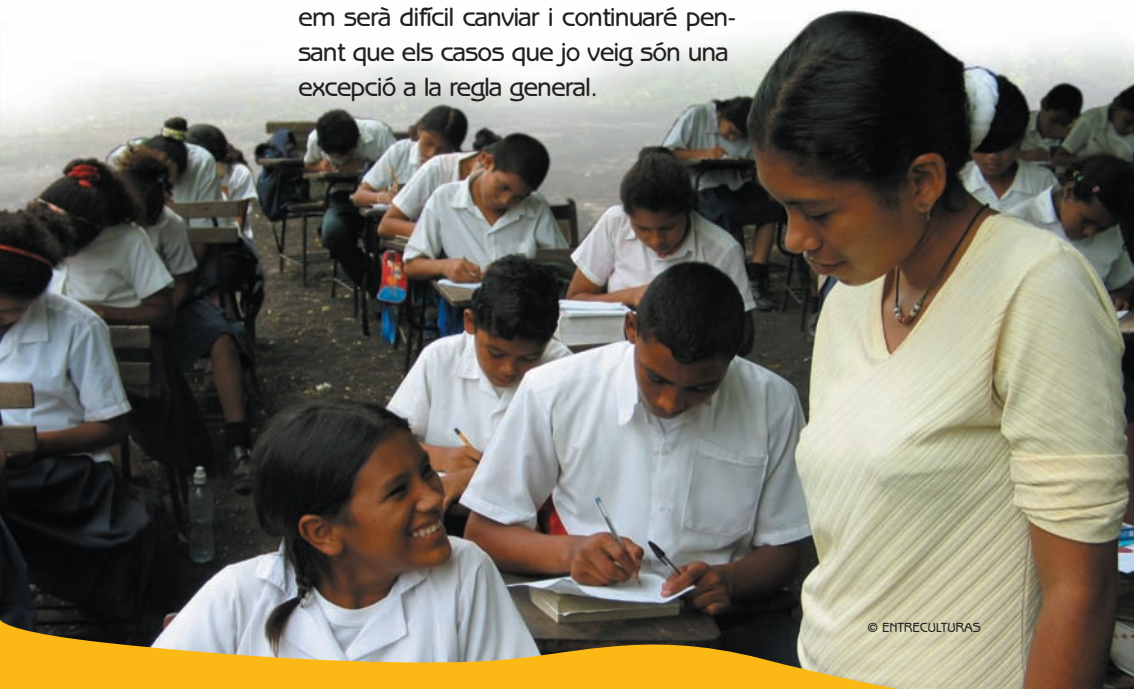
Les **expectatives** sobre les dones han funcionat tradicionalment com a mandats –sobretot en la infància però també en molts casos en l'edat adulta– fent que l'autoestima de les dones haja sigut dependent de l'estima dels altres. Esta dependència vital que produïx haver de complir amb les expectatives per a ser valorades, fa de les dones «éssers-per-a-altres».

Per a trencar amb esta construcció de la identitat dependent és fonamental, en l'àmbit educatiu, recolzar la creació d'una autoestima pròpia, directa, en la que cada xiqueta i cada dona siga estimulada en la seua autovaloració, en la seua vivència dels límits personals i siga recolzada en l'assumpció de responsabilitats i la presa de decisions pròpies (Lagarde, M., 2001).

A més, en les expectatives que tenim sobre nosaltres mateixos i nosaltres mateixes i sobre les altres persones, influïxen els **estereotips** que ens manegem, inclús de manera inconscient. Els estereotips són imatges o idees que estan molt arrelades, moltes vegades despectives, creades socialment i basades en generalitzacions. Els utilitzem per a classificar la realitat i simplificar-la, i per això influïxen en les nostres expectatives:

- Esbiaixen el processament de la informació.
- Són difícils de reconèixer i canviar.
- Actuen de forma inconscient en la nostra percepció.

Els estereotips determinen quines conductes, comportaments i actituds han de tindre les persones en funció del grup al qual pertanyen. P.e. «com que quasi no he vist xiques que estudien mecànica, tinc la idea que les dones no són bones en mecànica». A més, solen estar molt arrelats, de manera que per molt que jo vaja veient que les xiques o els xics tenen habilitats que no encaixen amb els estereotips, em serà difícil canviar i continuaré pensant que els casos que jo veig són una excepció a la regla general.

Sabies que:

Quan estem enfadats
o cansats és quan exhibim més
estereotips?

Pareix que quan ens sentim
malament veiem de manera
particularment negativa els «altres».

*Esses, Haddock y Zanna,
1993, 1994.*

Com influïxen en les **nostres pròpies expectatives**? Per exemple, si una xiqueta creu que en general les xiquetes no són molt bones en matemàtiques, és més probable que anticipi problemes amb la matèria, que li atribueixi un èxit a la sort, que renunciï ràpidament quan es topa amb problemes matemàtics (Worchel, S., Cooper, J., 2003), ja que pensarà que, al ser xiqueta, ella no té moltes possibilitats d'èxit.

Així, a l'incloure les persones en un estereotip determinat segons el seu sexe, les estem adjudicant, conscientment o inconscientment, una sèrie de característiques pel fet de ser hòmens o dones, utilitzant d'esta manera estereotips de gènere. A pesar que són negatius per a ambdós, els **estereotips de gènere** femenins (p.e. emotivitat) compten generalment amb pitjor prestigi social que els masculins (p.e. racionalitat).

Quan ens relacionem amb els altres en funció dels judicis i valoracions que realitzem basant-nos en estos estereotips, estem utilitzant un prejudici. Com a conseqüència, podem definir **prejudici** com una formulació d'un judici o valoració

que es basa únicament en l'ús d'estereotips i no en fets reals o comprovats. P.e. «busque algú que m'arregle l'ordinador. No confie molt en les dones que arreglen ordinadors perquè crec que no són bones en tecnologia i, basant-me en eixe prejudici, trie en la guia telefònica un home perquè m'arregle el meu». Basant-nos en prejudicis prenem decisions i, com al prejudjar no tenim en compte el comportament individual de la persona, moltes vegades ens equivoquem.

Quan coneixes una persona:

- ◆ Influeix en l'opinió que et formes d'ella el lloc on la conegues, si és home o dona, la seua procedència, la forma de vestir-se, d'expressar-se, etc?
- ◆ Com creus que influeix esta opinió en la teua relació amb eixa persona?
- ◆ Creus que pot passar quelcom de semblant en les relacions educatives?

A més, com veiem amb l'exemple, els estereotips de gènere estan associats a uns **rols socials** determinats, que les persones aprenem i solem assimilar com a propis, comportant-nos en funció d'ells i complint així les expectatives que hom té sobre nosaltres (*Teoría de los roles sociales. Eagly; y Wood, 1991*).

Estos rols socials, tasques o funcions que la societat assigna en un moment històric, són diferents per a hòmens (rols productius) i per a dones (rols reproductius) i els anomenem **rols de gènere**. Els hòmens solen ocupar l'espai públic, on

es prenen les decisions, i exercixen majoritàriament el **rol productiu**, relacionat amb el treball remunerat al qual està associat el poder i el prestigi.

Els **rols reproductius**, que són assignats majoritàriament a les dones, es referixen no sols a les activitats vinculades amb la reproducció biològica o amb el manteniment diari de la força de treball (preparació d'aliments, arreplega d'aigua i llenya, sanejament de la vivenda, abastiment, aguait i atenció emocional als membres de la família), sinó també amb les involucrades en la reproducció de l'orde social: socialització de filles i fills, manteniment de les xarxes familiars i de suport mutu, transmissió d'actius culturals. (*Murguialday, Diccionari Hegoa*).

Estes activitats són crucials per a la supervivència de les persones, però es consideren com a quefers maternal i domèstics –no com a treball– i no es paguen ni són comptabilitzades com a producció nacional. Per esta invisibilitat de la seua aportació a la societat i a l'economia, diem que estan **infravalorades** en relació a aquelles que exercixen els hòmens. Si una cultura no assigna el mateix valor al que fan hòmens i dones, es generen desigualtats i asimetries que, al seu torn, deriven en discriminacions tant per a les dones com per als hòmens. Discriminar les persones d'un sexe per considerar-les inferiors a les de l'altre, és el que anomenem **sexisme**.

◀ Aprendre a conviure

Hi ha diverses teories que s'aproximen, des de la psicologia evolutiva i de l'educació, al procés per mitjà del qual els xiquets i les xiquetes adquirixen la identitat de gènere. Les teories de l'aprenentatge social i del desenvolupament cognitiu estudien el procés de socialització pel qual les xiquetes i els xiquets adquirixen consciència del seu sexe com a part del desenvolupament del seu jo, alhora que aprenen la manera de sentir, pensar i actuar que una determinada societat considera pròpia d'un o d'altre sexe.

A través del procés de socialització diferencial, s'interioritzen els valors i les normes culturals i socials que afavorixen i garantixen la seua **adaptació i integració en la comunitat** a la qual pertanyen. Este procés està determinat pels diferents contextos en els quals la persona es troba immersa, i dura tota la vida.

A pesar que la situació actual ha millorat en alguns contextos socioculturals, la socialització d'hòmens i dones encara no es produïx en condicions d'igualtat. La societat no té les mateixes **expectatives**, ni oferix a dones i hòmens les mateixes **oportunitats**. A més, la societat valora de manera més positiva els que s'ajusten a les expectatives i els rols dominants. Així *Brown i Geis (1994) han demostrat que els hòmens que despleguen característiques «masculines» i les dones que exhibixen característiques «femenines» reben avaluacions més positives que els que no ho fan.*

La família, la comunitat, l'escola, els joguets, els mitjans de comunicació, el treball, els espais d'informació, formació i oci són **agents de socialització** en els quals als llarg de la vida es realitzen estos aprenentatges.

A continuació anem a detindre'ns en cada un d'ells:

A. Família

La família és el primer ambient de socialització, on xiquetes i xiquets aprenen les normes, valors i comportaments de la societat en la qual viuen. Les persones adultes que conformen una família són **models** o referents amb els que les xiquetes i els xiquets s'identifiquen. La família constituïx un dels agents socialitzadors primaris més rellevants, i per això és un factor fonamental en la transmissió i permanència d'estereotips i rols de gènere.

- ◆ Ta mare i ton pare tenien un espai per a si mateixos en la teua casa?
- ◆ Com era la comunicació?
- ◆ Com es prenen les decisions?
- ◆ Com era la repartició de responsabilitats en la teua família quan eres xiquet o xiqueta? Com és ara?
- ◆ Hi ha una distribució equitativa de tasques, responsabilitats i temps lliure entre les persones que formen la teua família?
- ◆ Juga algun paper el sexe de les persones en esta distribució?
- ◆ Com és la repartició de responsabilitats en les famílies de les persones de la teua aula, grup etc.?
- ◆ Creus que la distribució de responsabilitats i tasques en casa afecta d'alguna manera la distribució de responsabilitats i tasques en l'aula, grup, etc.?

Aproximadament als 6 o 7 anys, xiquets i xiquetes han après els seus papers sexuals i han **interioritzat** un conjunt d'actituds, comportaments, sabers i valors diferenciats que es posaran en acció durant tota la vida (*Félix López Sánchez, 2005*). Aprendre el que ha de fer o no fer en funció del sexe amb què ha nascut i, en este procés d'adaptació cultural i psicològica, es limitarà el desenvolupament de les seues potencialitats, a l'excloure les opcions atribuïdes a l'altre sexe.

En la família s'aprenen els valors, les normes, els costums i les ferramentes per a conviure. Es transmeten **les formes de relacionar-se** (simètriques o asimètriques) amb la parella, els fills i filles i amb els que són semblants o diferents. En família s'ensenya qui pren i com es prenen les decisions, quotidianes i excepcionals, i com es resolen els conflictes.

En este procés complex seran importants el llenguatge, les mirades, el contacte físic, el to de veu: un ampli conjunt de **missatges i senyals** que es donen, implícita o explícitament, en la quotidianitat; les creences del pare i de la mare, les germanes i germans, àvies i avis, ties i tios, amistats, comunitat..., els espais i temps privats, aquells que el pare i la mare dediquen a ells mateixos, i els objectes, joguets, espais i colors que es consideren masculins i femenins (*Antolín, L., 2003*).

Les **actituds** que la família tinga cap a allò que no s'ajusta als comportaments esperats, seran molt importants en l'aprenentatge. En resum, en la família s'aprén a apreciar els altres i un mateix o una mateixa, a posar límits, a pensar, a sentir i a valorar, a relacionar-se. És a dir, a ser els que som individualment i com a part d'un grup.

La influència de les **expectatives** de pares i mares, diferenciades en funció del sexe, té una gran importància des del mateix moment del naixement:

«Des del moment que arriba el nounat, les expectatives del pare i de la mare depenen que siga xiquet o xiqueta. En un estudi de les actituds dels progenitors cap als seus nadons a les 24 hores de nascuts, se'ls va demanar als hòmens que feren una breu descripció dels seus fills a un amic pròxim. Objectivament, els nadons tenien la mateixa grandària i gaudien de la mateixa salut; no obstant, els xiquets van ser descrits com millor coordinats, més forts, més espavilats i més grans que les xiquetes. A elles les van descriure com a xicotetes, suaus i més delicades»

Rubin, Provenzano i Luria, 1974

Entre els rols de gènere que s'aprenen en la família destaquem el **repartiment de les responsabilitats familiars**, per la importància que té en la qualitat de vida de les persones. Si bé és cert que al llarg d'estos últims anys este aspecte ha anat canviant en alguns contextos socioculturals, continua sent causa de la reproducció de relacions de desigualtat en el si de les unitats familiars.

A l'observar detingudament la distribució de responsabilitats i tasques, podem constatar que aquelles tasques relacionades amb **l'assistència** i el manteniment del **benestar afectiu-emocional** de les persones que integren el nucli familiar, les realitzen generalment les dones: a Espanya el 87% de les dones que treballen fora de casa assumeixen en solitari les tasques domèstiques de la seua llar.

El 88% del treball d'atenció en salut no és remunerat i el 50% de les malalties es resolen en casa.

Com hem explicat anteriorment, açò té com a conseqüència que els fills i filles aprenen, no sols que tenen distintes tasques sinó que unes tenen menor valor que altres. Per este motiu podem dir que la família, quan reforça estereotips de gènere, està reproduint valors, actituds i conductes sexistes.

Finalment, és important assenyalar que els canvis en els tipus o models de família i en la societat estan afectant la transmissió de rols i estereotips. A pesar que apareixen noves formes de relacionar-se i de repartir el treball, els estereotips de gènere segueixen transmetent-se encara que siga d'una manera més subtil. Hem de ser conscients d'això per a evitar les discriminacions.

B. L'escola

El centre educatiu, com a context educatiu formal, té gran importància en el procés de socialització i al seu estudi dedicarem una atenció especial en els capítols següents d'este quadern. En este apartat volem ressaltar l'oportunitat que ens ofereix el dit espai per a fomentar valors i actituds que afavorisquen la igualtat d'oportunitats si incorporem una perspectiva de gènere, és a dir, afavorim l'anàlisi i la comprensió de les característiques que definixen dones i

hòmens amb les seues semblances i diferències. (Per a ampliar informació veure –pàgs. 69 - 72– *Una visió de gènere és de justícia*).

Es considera que l'objectiu de l'educació és acompanyar les persones en el seu procés d'aprenentatge perquè es desenvolupen com a subjectes amb pensament propi i amb capacitat per a prendre decisions lliurement. **Educar en llibertat** suposa treballar per a persones amb autonomia, oferint diverses alternatives i desenvolupant la capacitat crítica enfront de situacions de discriminació i injustícia.

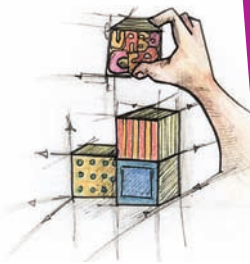
Per això prestarem especial atenció a la **coeducació** com a «procés d'intervenció intencionada amb l'objecte d'educar a dones i hòmens en un procés de construcció del món, comú i no enfrontada» (Luisa Antolí, 2003).

«La bona educació, eixa a la qual cada un de nosaltres aspira per als seus propis fills i filles, és una educació amigable i respectuosa dels sabers i necessitats dels que aprenen, capaç d'ajudar-los a identificar i desenvolupar els seus talents, a pensar bé i a comunicar-se amb propietat, a col·laborar amb altres i a treballar en equip, a desenvolupar l'empatia i la generositat, l'honestetat, el propi esforç, el valor i la dignitat del treball, a visualitzar i construir un futur distint. La bona educació ensenya a aprendre i a aprendre amb gust.»

Rosa María Torres, 2005.

C. El joc

Observa els jocs dels xiquets i xiquetes i compara'ls amb la divisió de tasques i funcions de dones i hòmens adults. Quines opcions tenim per a transformar este espai? Què passa quan un xiquet intenta jugar a les cuinetes, a les casetes o a les nines? Quants xiquets ho fan? Com educadors i educadores, quines estratègies podem posar en marxa per a arribar a considerar que tots els joguets són mixtos?

Un espai on es pot observar amb total claredat les diferències de gènere entre xiquets i xiquetes és el del joc, la forma en què juguen i els joguets que utilitzen. Els joguets són els elements clau del joc, tenen una repercussió educativa sobre xiquetes i xiquets. A través d'ells s'aprenen competències per a la vida. És important prestar especial atenció a este procés per a afavorir l'aprenentatge de l'equitat entre hòmens i dones, i evitar la perpetuació de **rols i estereotips sexistes**.

Són sexistes aquells joguets que reproduïxen rols tradicionals discriminatoris i que són usats per xiquets i xiquetes reforçant els estereotips.

Certament estem en un procés de canvi, tot i que encara és més fàcil acceptar que les xiquetes juguen i utilitzen «joguets de xiquets» i molt més difícil és el contrari, que els xiquets juguen amb «joguets de xiquetes».

Segons distintes investigacions els xiquets i xiquetes comencen a formar-se idees sobre el que és propi del seu sexe entre els tres i els quatre anys (*Etaugh i Liss, 1992*).

Les expectatives de les persones adultes de l'entorn exercen un paper fonamental. Els xiquets solen utilitzar jocs que inciten l'exploració del **medi exterior** i les xiquetes usen joguets que requereixen **sedentarisme** i **observació**. Les expectatives s'intensifiquen a mesura que xiquets i xiquetes creixen, i ambdós sexes són estimulats per a actuar d'esta manera (Maccoby, 1990).

És important considerar el valor del joguet i del joc en la formació de les xiquetes i dels xiquets i reflexionar sobre les oportunitats que perden unes i altres si a través d'este només aprenen determinats actituds i rols en detriment d'altres. Per exemple, si els xiquets no **desenvolupen habilitats i actituds** per a l'esment, durant la seua vida poden veure's limitats a l'hora de manifestar els afectes, sentir-se acomplexats o asfixiats per no estar a l'altura o trobar-se amb dificultats per a saber atendre les persones del seu entorn. De la mateixa manera, podem inhibir conductes d'exploració del medi físic en les xiquetes, privant-les dels aprenentatges que d'elles poden derivar-se.

Què podem fer?

Oferir-los nous patrons i models de relació entre gèneres. Fomentar el desig en els xiquets i les xiquetes de trencar barreres o vedats privats així com la curiositat per allò que s'ha desconegut, la novetat, el no experimentat, comprovant vivencialment com d'atractives poden resultar estes noves activitats. Tractar d'usar joguets que no reproduïsquen rols tradicionals discriminatoris i que puguin ser utilitzats de la mateixa manera per xiquetes i xiquets.

«Seminario de Educación para la Paz de la APDH»

Carpeta Aprende a jugar

En este sentit, i arran de diverses campanyes de denúncia, s'han observat alguns canvis. No obstant, continua sent un aspecte al qual convé prestar atenció.

En el Nadal de 2002 la xarxa infància va desenvolupar una campanya de rebuig als joguets sexistes. La campanya instava a diverses institucions a prendre mesures sancionadores contra empreses (pràcticament totes les grans superfícies comercials) que reproduïen en els seus catàlegs de joguets rols sexistes. Per a tal fi es va fer un estudi que comparava diversos catàlegs de joguets, trobant en molts d'ells irregularitats, perquè faltaven al mínim criteri coeducatiu. La campanya no va tindre cap resultat des del punt de vista sancionador però va posar en evidència una mala pràctica que persisteix cada any en períodes nadalencs.

www.redinfancia.org

D. Mitjans de comunicació

Els nostres gustos, aficions i forma de ser també estan influenciats pels mitjans de comunicació. A pesar de l'amplitud del tema, podem analitzar este agent de socialització des d'una perspectiva de gènere en diverses de les seues formes, com la TV, publicitat, revistes, internet... En general, podem dir que els mitjans de comunicació continuen emetent missatges sexistes.

Algunes dades extretes dels resultats del Segon Informe de RTVE i l'Institut de la Dona, **«Representació de gènere**

en els **Informatius de Ràdio i Televisió**, elaborat per Pilar López Díez, de l'any 2005, són:

- ▲ Les dones són el 21% de les persones que apareixen mencionades amb nom propi, com a **protagonistes** de les notícies, enfront del 79% d'hòmens.
- ▲ En general les **persones més mencionades** en les notícies de televisió són els esportistes (27,9%), seguits dels polítics (19,2%). És a dir que entre els dos ocupen un 47% dels informatius. Per contraposició les dones més mencionades van ser aquelles de les quals es desconeix la seua professió (3,8%), seguides per les polítiques (3,6%) i en tercer lloc les policies (3,4%) del total de persones mencionades.
- ▲ En les mencions de les **persones segons la seua relació familiar** (estatus vicari), el 12,3% de les dones mencionades, ho van ser en qualitat d'esposa, mare, filla... i només un 1,3% d'hòmens van ser mencionats amb este criteri.
- ▲ Les dones són representades en major grau com a víctimes que els hòmens (41% enfront del 6%).

Fes una prova:

Observa en distints periòdics en quina proporció i àmbits apareixen les dones i els hòmens. En quins rols apareixen més habitualment les dones en la publicitat? Quines persones són més mencionades en les telenotícies? Com es presenten les xiques i els xics en els còmics, dibuixos animats i videojocs?

Quant a la **publicitat**, diem que esta és **sexista** quan s'alimenta dels tòpics de gènere i quan degrada les dones; quan s'identifica a les dones amb el món domèstic exclusivament. I més concretament, quan:

- ▲ S'exclouen les dones del món laboral o se les limita a certes professions, ja que es mantenen els estereotips.
- ▲ Fa un ús sexista del llenguatge.
- ▲ Directament s'insulta o arremet contra una persona per raó de sexe.
- ▲ S'utilitza la dona com a objecte sexual.

(Coeducamos: *Publicidad y sexismo*.
Instituto Asturiano de la Mujer)

Què podem fer si veiem un anunci sexista?

Fer la nostra denúncia en l'observatori de la publicitat de l'Institut de la Dona o dels *Instituts Autònoms de la Dona* (p.e. Observatori Andalus de la Publicitat no Sexista) o contactar amb l'*Associació per a l'Autoregulació de la Comunicació Comercial*¹ que té entre els seus objectius prevenir i resoldre controvèrsies publicitàries, a través d'un marc ètic on hi haja una comunicació comercial responsable.

¹ Composta per anunciants, agències, mitjans de comunicació i altres empreses de servicis a la comunicació comercial, que en conjunt representen més del 80% de la inversió publicitària espanyola, així com per diverses associacions empresarials.

Donada la seua gran influència sobre la població, especialment sobre la infància i la joventut, és convenient impulsar des de l'àmbit educatiu una actitud crítica que, en la mesura que siga possible, afavorisca i desenvolupe actituds i capacitats d'anàlisi respecte a allò que ens transmeten els mitjans de comunicació.

E. Treball

- ◆ S'ha produït una incorporació igualitària de les dones al mercat laboral?
 - ◆ Hi ha treballs considerats per a hòmens i altres per a dones?
 - ◆ ¿Creus que pot passar quelcom semblant en les relacions educatives?
 - ◆ Qui ocupa els càrrecs directius?
 - ◆ Què succeïx amb la maternitat?
 - ◆ Jornada completa, mitja jornada o doble jornada? Per què?
 - ◆ I els sous són equitatius?
- Podríem fer-nos moltes altres preguntes i les respostes a totes elles ens demostrarien que encara hi ha desigualtats entre dones i hòmens.

La incorporació de les dones a l'àmbit laboral està acceptada majoritàriament. No obstant, –com ja expliquem en el primer capítol del quadern *Una visió de gènere... és de justícia*– si utilitzem la perspectiva de gènere prestant atenció a les diferències entre dones i hòmens, ens adonem que encara hi ha moltes desigualtats en l'accés i fruïció dels drets laborals de les dones.

Vegem algunes dades:

- ▲ Els **salaris** dels hòmens excedixen els de les dones en tots els països membres de la Unió Europea: la diferència oscil·la entre un 15% i un 30% més a favor dels hòmens, per un treball del mateix valor (*Fundació Novia Salcedo, 2002*).
- ▲ Per a moltes dones, el treball remunerat ocupa un **valor** secundari en les seues vides; la qual cosa ha de veure no sols amb els treballs que es veuen abocades a realitzar, sinó també amb la diferent valoració econòmica i social que mereixen les activitats que –tradicionalment i en l'actualitat– són exercides majoritàriament per dones.
- ▲ Les dones es concentren en llocs de baix nivell **jeràrquic**, independentment del sector d'activitat laboral en què es troben, solen estancar-se en els nivells inferiors de l'escala o topen amb una barrera, l'anomenat «sos-

tre de vidre»², que impeditx a les dones accedir a llocs de direcció.

- ▲ Algunes **professions** no són valorades de la mateixa manera, depenent la dita valoració de si estan desenvolupades per una dona o per un home, inclús s'usen diferents paraules per al masculí d'algunes professions. Per exemple, cuinera si és dona, xef si és home; perruquera si és dona, estilista si és home. Generalment, la paraula emprada per a designar l'home que exercix eixa professió denota un major prestigi o un grau superior d'experiència i capacitat.

Per a augmentar les seues possibilitats d'èxit, qualsevol persona que pretenga incorporar-se al mercat laboral, orientarà la seua busca d'ocupació i la valoració que faça de les seues pròpies forteses i debilitats també en funció de les oportunitats i estereotips que estime s'identifiquen amb el seu sexe.

Una vegada que haja aconseguit el seu objectiu, tractarà d'adaptar-se i sentir-se inclosa en l'organització i el grup humà en el qual s'incorpora, per la qual cosa el procés de socialització continuarà també en la seua etapa laboral.

² L'anomenat «sostre de vidre» fa referència a una barrera invisible que troben les dones en un moment determinat del seu desenvolupament professional, a partir del qual molt poques dones franquegen la dita barrera, estancant la majoria la seua carrera professional. Les causes d'este estancament provenen dels prejudicis sobre la capacitat de les dones per a exercir llocs de responsabilitat, així com sobre la seua disponibilitat laboral lligada a la maternitat i a les responsabilitats familiars i domèstiques, activitats que solen coincidir amb les fases d'itinerari professional lligades a la promoció professional. (*Palabras para la Igualdad. Biblioteca Básica Vecinal*)

L'Enquesta Europea de Valors aplicada al País Basc i Navarra és un estudi realitzat per la Universitat de Deusto amb la intenció de mesurar l'atribució de significat als rols familiars, per a veure la viabilitat o no de compatibilitzar la maternitat amb el lloc de treball. En ella s'observa que, si bé s'ha assumit el fet de la incorporació de les dones al mercat laboral, quan s'introdueix la variable maternitat, perviu la consideració que una mare que treballa pot perjudicar l'estabilitat emocional i afectiva de les seues filles i fills, creença que es reflectix tant en hòmens com en dones (María Silvestre e Iratxe Arístegui, 2003).

F. Temps lliure

- ◆ Hòmens i dones tenim hui la mateixa quantitat de temps lliure?
- ◆ Concebem i usem el temps lliure per igual?
- ◆ És el temps lliure un espai sense discriminacions per raó de gènere?

Històricament **l'espai de l'oci i el desenvolupament personal** ha sigut ocupat i utilitzat principalment pels hòmens. Les regles de comportament que tradicionalment han adoptat les dones, s'han traduït en una limitació del desenvolupament dels seus interessos i expectatives en l'àmbit

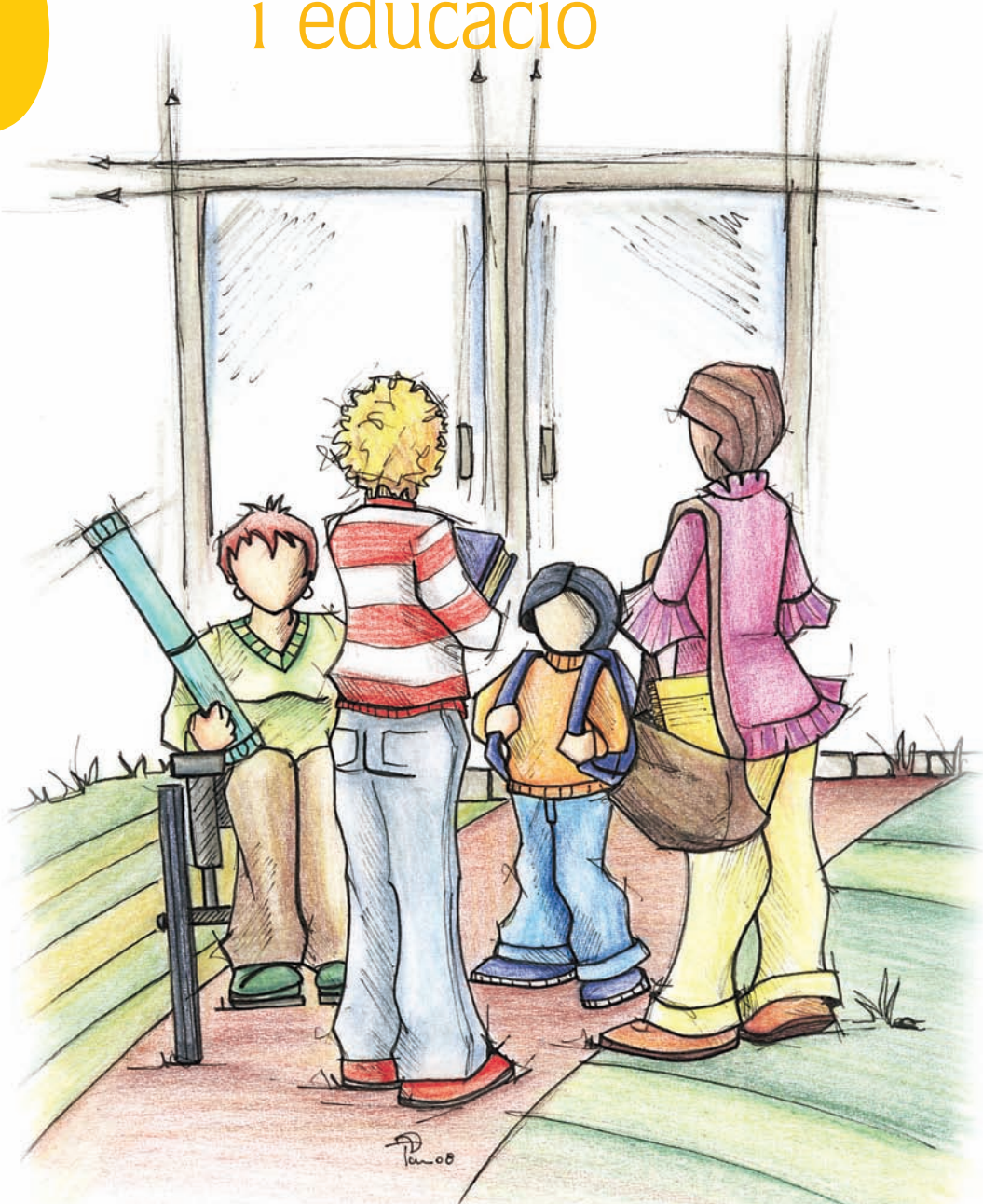
del temps lliure i oci. Hui la **doble jornada**³ de les dones reduïx el temps disponible per a si mateixes, sent molt menor si el comparem amb el temps lliure i d'oci que tenen els hòmens. El distint ús i gestió del temps lliure que dones i hòmens realitzen ens mostra certes situacions de desigualtat i de discriminació.

Molts moviments culturals i educatius desenvolupen la seua activitat en el temps lliure. És un context educatiu fonamental, on els diferents agents socials realitzen una intervenció educativa que suposa una oportunitat per a treballar per la igualtat de gènere. Igual que farem amb l'escola, desenvoluparem este tema en els següents apartats.

³ A causa de la falta de coresponsabilitat en el treball domèstic, moltes dones, que també tenen un ocupació remunerada fora de casa, es veuen obligades a treballar una «doble jornada» a l'arribar a la llar.

II

Gènere i educació

Educar per a la igualtat d'oportunitats entre hòmens i dones, incorporant l'enfocament de gènere, permet fer possible en la vida de totes les persones, el tresor que, com assenyala Jacques Delors, amaga l'educació. Esperem que els següents apartats oferisquen informació rellevant i pautes pràctiques per a recolzar-nos en esta tasca.

L'educació al llarg de la vida es basa en quatre pilars:

- Aprendre a conèixer, combinant una cultura general amb un aprendre a aprendre per a poder aprofitar les possibilitats que ofereix l'educació al llarg de la vida.
- Aprendre a fer, a fi d'adquirir no sols una qualificació professional, sinó una competència que capacite a la persona per a fer front a gran nombre de situacions i a treballar en equip.
- Aprendre a viure junts, desenvolupant la comprensió de l'altre i la percepció de les formes d'interdependència –realitzar projectes comuns i preparar-se per a tractar els conflictes– respectant els valors de pluralisme, comprensió mútua i pau.
- Aprendre a ser, perquè florisca millor la pròpia personalitat i s'estiga en condicions d'obrar amb creixent capacitat d'autonomia, de judici i de responsabilitat personal. Amb tal fi, no menysprear en l'educació cap de les possibilitats de cada individu: memòria, raonament, sentit estètic, capacitats físiques, aptitud per a comunicar...

*Jacques Delors. L'educació amaga un tresor.
Santillana. Edicions UNESCO.*

◀ Educació formal i dones

- ◆ Estudiaven les dones en el Renaixement?
- ◆ I en la Il·lustració?
- ◆ Què estudiaven?
- ◆ Què van estudiar les nostres mares i iaies?
- ◆ Quines eren les seues dificultats i les seues aportacions?
- ◆ Qui ho ha contat?

Durant segles les dones han estat excloses del coneixement oficial, tant en l'accés a l'educació formal com en la participació de producció de la cultura, perquè les seues aportacions quasi mai han sigut reconegudes. Tradicionalment el model masculí s'ha erigit com referent únic i exclouent en la definició del ser humà. Per este motiu, en l'educació formal s'han transmés els sabers des d'un punt de vista «androcèntric».

¿Des de quan es qüestiona la necessitat que les dones reben educació?

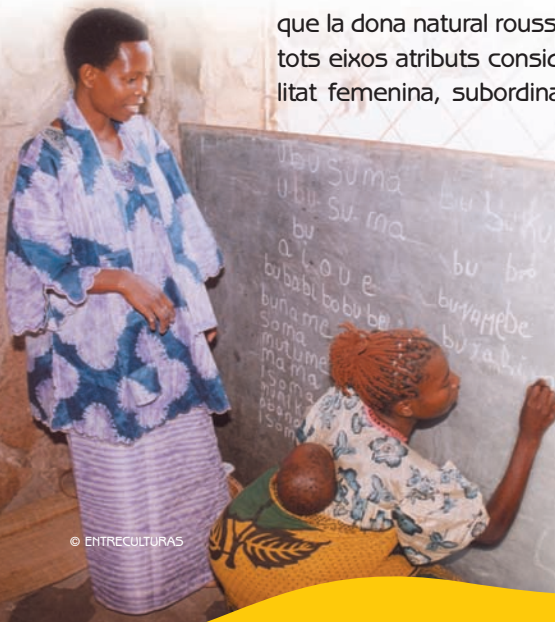
Encara que en tota època hi ha hagut qui s'ha qüestionat l'exclusió de les dones de l'educació, les primeres manifestacions amb repercussió pública respecte a l'absència de les dones en l'àmbit educatiu es donen en el període de la Il·lustració. A finals del segle XVIII, la força universal és la raó, i l'educació es considera un mitjà per a l'alliberament del subjecte humà, considerant, això si, com a subjecte humà el baró.

Per a les dones es veu necessària certa educació, perquè estes no suposen un fre en els ideals il·lustrats de progrés social. Es veu la necessitat d'educar les dones però sense alterar la seua naturalesa femenina, i quina és eixa naturalesa femenina? El model que s'ha de seguir es definix en les conegudes obres *Emili* i *L'Educació de Sofia*.

Per al seu autor, **Rousseau**, «tota educació de les dones deu estar referida als hòmens. Agradar-los, ser-los útils, fer-se amar i honrar per ells, criar-los de xicotets i cuidar-los quan siguen majors, aconsellar-los, consolar-los, fer-los la vida agradable i dolça: estos són els deures de les dones de tots els temps i el que ha d'ensenyar-se'ls des de la infància».

Com a conseqüència d'estes idees, l'educació se centrarà a proporcionar distintes habilitats i recursos a les xiquetes entorn del rol de la dona com futura esposa i mare.

És important ressaltar també a **Mary Wollstonecraft**, la qual, com a resposta a Rousseau, va escriure l'obra *La vindicació dels drets de la dona*. En la dita obra va posar de manifest que la dona natural roussoniana era en realitat la dona social, tots eixos atributs considerats innats a les dones (irracionalitat femenina, subordinació a l'home, debilitat, dependència, etc.), eren conseqüència de la forma d'educar-les i no una característica de la seua naturalesa. És este, doncs, un dels primers arguments que sorgixen a favor de l'educació en la igualtat.

«L'educació més perfecta és, al meu parer, un exercici d'enteniment, calculat el millor possible, per a formar el cos i formar el cor (...) per a possibilitar a l'individu la consecució d'uns hàbits de virtut que li facen independent (...) Esta és l'opinió de Rousseau respecte als hòmens; jo ho estenc a les dones (...) Rousseau declara que una dona mai ha de sentir-se independent ni per un moment (...), insinua que la veritat i la fortalesa (...) han de cultivar-se (en ella) amb certes restriccions, perquè respecte al caràcter femení, l'obediència és la gran lliçó que ha d'inculcar-se (...) M'aventuraré a afirmar que fins que no s'eduque a les dones de mode més racional, el progrés de la virtut humana i el perfeccionament del coneixement, rebran frens continus (...).»

*Mary Wollstonecraft (1759-1797).
La vindicació dels drets de la dona.*

Des d'este moment històric i durant el segle XIX, l'educació comença a ser promoguda per l'Estat. A Espanya, l'educació bàsica arribarà amb l'aprovació de la Llei General d'Instrucció Pública, coneguda com a Llei Moyano, en 1857. L'educació s'impartia en escoles separades, per a xiques (femenines) i per a xics (masculines), amb un currículum diferenciat en el que s'impartien les matèries «pròpies de cada un dels sexes».

Per tant s'impartia una educació sexista i discriminatòria que impedia a les dones, només per ser dones, accedir als sabers i coneixements acadèmics que els hòmens podien adquirir per dret.

• **Matèries «pròpies del seu sexe»:** les xiques aprenen història a través de la lectura de «vides exemplars», desenvolupen habilitats per a la cura i l'atenció, per al detall, el mirament i la laboriositat, per a la bellesa i la higiene. Són activitats educatives encaminades a l'obediència i la paciència.

• **Als xics se'ls ensenya les coses importants:** destreses relacionades amb els treballs productius, virtuts com la competitivitat, l'atreviment, el risc, la curiositat intel·lectual. Empren temps en esports i jocs de grup a l'aire lliure, a manipular aparells, en l'observació sistemàtica de fenòmens (M.E Simón, 2001).

Quant a l'ensenyança superior, no va ser fins a 1888 quan es van obrir les portes dels instituts i universitats a les dones, però sense poder obtenir títols oficials i necessitant el consentiment previ de les autoritats per a poder matricular-se en la universitat. Este mandat no va ser derogat fins a 1910.

Sabies que:

Concepción Arenal
en la dècada dels quaranta
del s.XIX va haver d'assistir a la
universitat disfressada d'home, ja que
en eixe moment encara es continuava privant
les dones del dret a l'educació superior,
argumentant la seua inferioritat
intel·lectual?

Des de llavors i fins als nostres dies s'han realitzat molts canvis legals que han anat modificant l'accés de les dones a l'educació així com en els continguts curriculars. En les primeres dècades del segle XX es van realitzar avanços en relació a la millora de l'educació femenina i amb la intenció d'anar eliminant la discriminació per raó de gènere.

En 1970, amb la promulgació de la Llei General d'Educació s'implanta un sistema educatiu mixt, que pretén la plena escolarització de les dones. Esta llei va ser curiosament aprovada sent Ángeles Galindo, que havia sigut la primera dona catedrànica d'una universitat espanyola, la primera directora general d'Ensenyances Mitjana i Professional.

És un pas important que suposa un avanç per a l'educació de les alumnes, ja que poden aconseguir èxits acadèmics als quals abans no accedien i, per tant, exercir professions que estaven vetades per a les dones.

El model d'escola mixta està basat en la igualtat d'oportunitats per a tots els individus. Esta igualtat suposa que l'educació que reben les i els alumnes ha de ser exactament la mateixa, entesa com un model neutre.

No obstant, un dels riscos que s'ha posat de manifest és que al pretendre generalitzar com a vàlid per a les dones el que sempre va ser vàlid per als hòmens, s'educa a l'alumnat perpetuant la visió androcèntrica.

Hui s'han introduït en l'escola mixta alguns aspectes de la lluita contra la discriminació de gènere; no obstant, encara queda camí per recórrer perquè el gènere siga una variable que es considere rellevant a l'hora de treballar en l'aula i en el centre.

Cal continuar avançant cap a un model que fomenti el desenvolupament integral de les xiques i els xics: un **model coeducatiu**. Este model considera l'educació com un mecanisme transformador de la realitat, on s'aspira a la coresponsabilitat en el món en què vivim, al repartiment equitatiu, a la cooperació, la camaraderia activa, el respecte mutu i coneixement recíproc. Este model ho desenvoluparem més avant.

◀ Educació en el temps lliure i dones

L'educació no formal és un àmbit de treball ampli i divers, que utilitza una metodologia lúdica, activa i participativa, adaptable als diferents espais. La intervenció educativa en el temps lliure té una gran influència i compta cada vegada amb un major reconeixement.

L'objectiu de l'educació en i per al temps lliure és formar les persones perquè puguin triar un adequat equilibri en l'ús dels seus temps vitals i sàprien fer del seu temps lliure un temps autònom, que afavorisca el seu desenvolupament personal i social, contribuint a una societat més democràtica i participativa. Per a això és necessari treballar des d'una educació no sexista.

I de la mateixa manera que en l'educació formal, considerem que és necessari ser conscients de les diferències i desigualtats que existixen en la utilització d'espais i temps d'oci o temps lliure (T.L.) que realitzen hòmens i dones.

Comencem amb un breu repàs històric de l'ús del temps lliure a Espanya:

ÚS DEL TEMPS LLIURE A ESPANYA	
Finals S. XIX	Colònies escolars a Catalunya impulsades per la Institució Lliure d'Ensenyament i l'Associació laica de l'escoltisme català: • Dirigides exclusivament a barons • Convivència i contacte amb la natura
Anys 50	Colònies i campaments d'associacions lligades al règim i organitzacions religioses: • Participació minoritària de xiquetes • Organització segregada • Activitats acords amb els estereotips i rols de gènere
Anys 60	Apareix l'Organització Juvenil Espanyola (OJE) i Secció Femenina, amb semblant oferta i plantejaments. Legalització d'organitzacions d'escolta, una d'elles femenina, l'Asociación Española de Guidismo: • Estructura segregada • Activitats físic-recreatives i en la natura (lligades a valors de l'estereotip masculí)
Anys 70	Primers centres formatius per als agents de temps lliure. Transformació en algunes associacions cap a activitats mixtes però sense canvis en els continguts.
Anys 80	Incorporació de la iniciativa pública. Aparició de nous formats: ludoteques, clubs, centres de jòvens i noves activitats de tipus cultural i artístic. • Professionalització dels agents de T.L. • S'equilibra la participació per sexes encara que la preferència per tipus d'activitats respon encara a patrons estereotipats
Anys 90	Consolidació: desenvolupament i actualització de la normativa relativa a la realització d'activitats d'aire lliure: • Formació i titulació dels agents del T.L. A través d'Escoles, Centres d'Animació i Temps Lliure. • Formació professional de Tècnics i Tècniques Superiors en Animació Socio-cultural. • Conscienciació de les desigualtats per raó de gènere. • Plantejament i desenvolupament de programes coeducatius en el T.L.

El concepte de temps lliure es comença a utilitzar en els anys 60 del segle XX, com a temps propi i disponible, de lliure elecció, però només per a les persones que estaven realitzant una ocupació activa, és a dir, els hòmens, per la qual cosa d'esta definició estaven exclosos les dones, els jubilats i els parats.

Es partix d'una concepció de l'oci com una forma d'utilitzar el temps lliure que accentua el valor de la llibertat enfront del de la necessitat i promou la delectació de la persona mentre realitza una activitat; l'essencial en l'oci no està en l'activitat en si, sinó en l'actitud de la persona mentre la realitza (Calvo, 1997).

Amb el transcurs dels anys i per diversos factors (distinta concepció del treball, accés de la dona al mercat laboral, augment de l'esperança de vida, fruïció de la jubilació o pre-jubilació, etc) es va ampliant la importància del temps lliure i d'oci, augmenta el nombre de persones que fan ús d'ell, i al seu torn, es consagra com un nou àmbit educatiu.

Encara que l'accés de les dones a este espai està sent cada vegada major, continua existint una participació desigual de dones i hòmens en determinades activitats culturals, d'oci i temps lliure. No sols és desigual en el nombre d'hores dedicades, sinó en el tipus d'activitats que es realitzen, estant estes vinculades al rol que com a dona o home aprenem que hem de desenvolupar.

El temps lliure és un espai on es pot fomentar una societat més solidària, més justa i més igualitària per a tots i totes. Un mitjà per a proposar alternatives a valors i actituds que tenen èxit en la societat actual, com la competitivitat, el consumisme o la violència, i que no contribuïxen a la construcció d'una realitat justa per a tots i totes.

Vegem com podem contribuir des del temps lliure i a través de la coeducació, a eliminar les discriminacions per raó de sexe, buscant i desenvolupant una educació integral de les persones.

Sabies que:

Les dones realitzen més esports en espais tancats mentre que els hòmens ho fan en espais oberts?
Per què creus que succeïx açò?

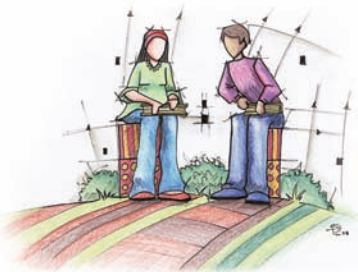
◀ Model coeducatiu per a educació formal i no formal

Durant molt de temps s'ha argumentat que els xiquets estaven més capacitats per a les ciències, matemàtiques, tecnologia, física i esports, àrees més reconegudes i valorades socialment. I les xiquetes estaven més capacitades per a les lletres, llenguatge, literatura i ciències socials, àrees menys valorades socialment i, per tant, pitjor remunerades.

- ◆ Creus que esta concepció està superada?
- ◆ Identifiques en la pràctica educativa actual elements que tendisquen a perpetuar rols, actituds, valors, etc., que suposen limitacions per al desenvolupament personal de xics i xiques en funció del gènere?

Anteriorment hem parlat dels distints models educatius que s'han succeït tant en l'educació formal com la no formal. Ara volem fer-vos una proposta: el model coeducatiu.

Coeducar: significa que totes les persones siguin formades per igual en un sistema de valors, de comportaments, de normes i d'expectatives que no estiga jerarquitzat en funció del sexe. Açò significa que quan coeduquem volem eliminar el predomini d'un gènere sobre un altre.

A Espanya, a partir de la dècada dels 70 del segle passat, i des de diferents col·lectius de dones, es va plantejar la necessitat de revisar els models educatius a partir d'una perspectiva de gènere. Es van realitzar nombrosos treballs d'investigació per a analitzar el sexisme en els processos d'ensenyament i aprenentatge, la qual cosa va permetre posar de manifest la situació de discriminació que existix en funció del gènere.

Per això, es desenvolupa un model educatiu «com a procés intencionat, que busque superar la jerarquització sociocultural del gènere, potenciant el desenvolupament integral de xiques i xics, partint d'una realitat de dos sexes diferents, cap al desenvolupament personal i una construcció social comuna i no enfrontats» (*Feminario de Alicante, 1987*).

Una educació coeducativa o no sexista, implica:

- A. Reconèixer les desigualtats i discriminacions.
- B. Eliminar eixes desigualtats que es produïxen entre els alumnes i alumnes.
- C. Acceptar que, tant a través de la intervenció intencionada com la no intencionada, es transmeten valors.
- D. Partir d'una igualtat i una diferència dels subjectes masculins i femenins.
- E. Revalorar els valors tradicionalment considerats femenins, sense que això signifiqui infra-valorar tots els valors masculins, sinó utilitzar el millor d'ambdós.
- F. Afavorir la transformació dels gèneres, garantint que les conductes, actituds i sentiments favorits estiguen disponibles tant per a xiques com per a xics.
- G. Ser conscients de la capacitat de ser agents de canvi.

- H. Apostar pel desenvolupament integral de les persones, fomentant al màxim les capacitats i potencialitats de cada xiquet i de cada xiqueta.

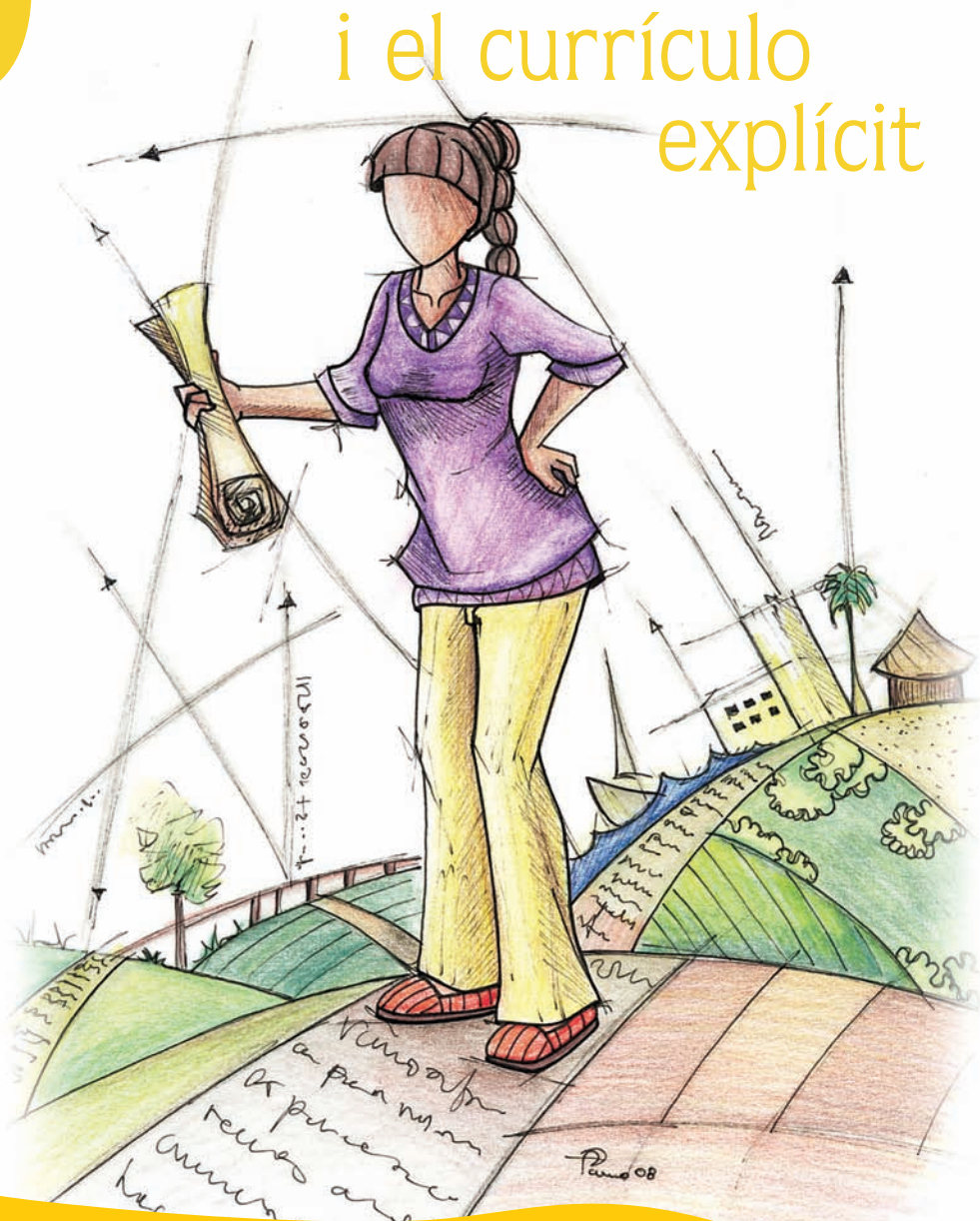
- ◆ Identifiques algunes d'estes pautes en el teu centre?
- ◆ S'acosta al model coeducatiu?
- ◆ Creus que pel fet que estiguen junts xics i xiques es donen estes claus i processos coeducatius?

- ◆ Se t'ocorren altres claus que no estiguen ací descrites? Quines?

Els teus aportaments contribuïxen a canviar la realitat!

III

El currículum ocult i el currículum explícit

L'educació per a la igualtat de gènere no pot ser un aspecte que s'incorpore només en moments puntuals, en certs horaris o activitats, sinó que ha d'impregnar totes les àrees de l'acció educativa. Diferenciem dos àmbits d'anàlisi: el currículum explícit i el currículum ocult, en el que farem insistència.

Currículum explícit:

És aquell que està desenvolupat en els diferents documents oficials: projecte educatiu, projecte curricular, reglament, programacions. Està per tant planificat conscientment i voluntàriament.

Currículum ocult:

Són aquelles facetes de l'educació que influïxen en l'aprenentatge sense que els que participen en el procés educatiu siguin conscients ni de la seua transmissió ni dels seus efectes. No està planificat ni reglat.

A partir de l'anàlisi i diagnòstic d'ambdós àmbits, proposarem algunes accions concretes d'intervenció per a implantar una educació per a la igualtat de gènere.

◀ Currículum explícit

El currículum ocupa un lloc important, tant en l'educació formal com en l'educació no formal. El que diem explícit, el formal i oficial, fa referència al document escrit on apareixen clarament reflectits les intencions educatives, l'enfocament i estratègies pedagògiques, els seus objectius, continguts, metodologia i criteris d'avaluació.

És, en definitiva, on es fan evidents els objectius educatius per a desenvolupar tant en el centre escolar, com en

l'aula, o projectes en el temps lliure, activitats esportives, a l'aire lliure, etc.

El currículum s'entén com una forma d'organitzar un conjunt de pràctiques educatives humanes, per tant concebut com una construcció cultural. Esta construcció reflexa en si la racionalitat o cosmovisió d'aquells que construeixen el currículum, els que determinen finalment la forma de concebre la realitat i amb ella els subjectes (*Gruñid, 1991*). També serà entès com el conjunt d'estudis i pràctiques destinats a què les i els estudiants desenvolupen plenament les seues potencialitats (*Dorr, 1997; Flores, 2005; Aguiar d'Oliveira, 2005; Augé, 2005*) pràctiques que al seu torn determinen –de forma conscient i inc-onscient– que alguns sabers i no altres siguin seleccionats, organitzats i transmesos a les pròximes generacions (*Gimeno, 1998*).

L'ideal seria que la perspectiva de gènere s'introduïra en tot els continguts del projecte curricular amb la participació i implicació de totes les persones involucrades (equip de monitors i monitores, claustre, personal no docent, la família, etc.). D'esta manera, la igualtat de gènere s'integrarà com a objectiu i s'inclourà de forma transversal en cada un dels àmbits de l'educació, com a base per a una educació no sexista.

Un currículum amb perspectiva de gènere pretén afavorir la igualtat d'oportunitats entre dones i homes.

Per a això es busca conscientment que els objectius, continguts, metodologia, etc., faciliten canvis en este sentit. Ha de tindre en compte, entre altres, els aspectes següents:

- ▲ En els continguts s'inclou el foment d'actituds i valors de cooperació i igualtat entre hòmens i dones.
- ▲ Així mateix, es visibilitza l'aportació d'hòmens i de dones a la disciplina, activitat o contingut conceptual que s'estiga estudiant.
- ▲ S'utilitza una metodologia participativa i incorpora la dona, tradicionalment més passiva, en grups mixtos.
- ▲ S'introdueix en les relacions en l'aula o en el grup una major valoració de les actituds i capacitats devaluades fins ara, que han de ser convertides en conductes que s'han de proposar a xiques i xics.
- ▲ S'utilitza un llenguatge que no prenga com a protagonista el subjecte masculí sinó el del gènere humà en el seu conjunt.
- ▲ Es creen i difonen nous materials educatius que contemplen les aportacions de les dones a la vida sociocultural.
- ▲ Hi ha un plantejament de pràctiques i exercicis educatius orientats a modificar pautes culturals que assignen habilitats, coneixements i destreses de manera diferenciada, per a xiques i xics, inclosos en espais d'aprenentatge comú.

Experiències en el Sud: Educació amb perspectiva de gènere en República Dominicana.

En República Dominicana, el Centre Cultural Poveda, de la mà d'InteRed, du a terme un programa per a promoure la igualtat entre dones i hòmens, a través de la incorporació de la perspectiva de gènere a les escoles.

Des del 2005 s'ha desenvolupat un procés de formació dirigit a docents, estudiants i pares i mares. Quant a les activitats concretes, s'han realitzat tallers de formació, s'han elaborat guies didàctiques sobre la incorporació de la perspectiva de gènere a la pràctica educativa i al treball amb associacions de pares i mares, s'han realitzat trobades familiars i convivències escolars de capacitació amb les alumnes i els alumnes multiplicadors i s'ha donat assessoria i acompanyament als docents.

El Centre Cultural Poveda part de la convicció que *«L'educació, en els seus àmbits formal i no formal, és un lloc privilegiat per a treballar la perspectiva de gènere de manera que provoqui canvis culturals en la socialització d'hòmens i dones en i des dels diferents espais socials (...)»*.

Bé és veritat que no és des de qualsevol tipus d'educació que este fi es pot aconseguir. Estem parlant d'una educació crítica, integral i integradora (...).

L'educació des de la perspectiva crítica ens permet entendre i viure la diferència i la relació entre els gèneres com una relació d'igualtat des de la diversitat, en la que ambdós subjectes s'alliberen i transformen: la subjecte femení pren consciència de la seua condició de subordinació històrica per a assumir una

© INTERED

posició proactiva en la vida social, reclamant i assumint els seus drets, assumint el "poder fer", "empoderant-se", en els espais socials en els quals participa; el subjecte masculí també pren consciència de la seua condició de dominador tradicional i s'assumix en condició d'igualtat, de complementarietat i coresponsabilitat amb la dona per a les relacions de parella i el quefer social.

Des d'eixa perspectiva canvien també les concepcions del ser home i el ser dona, arribant a integrar una sèrie de qualitats, valors i posicionaments i rols més integrals (força/tendresa; anàlisi/intuïció; realisme/imaginació; concret/global; públic/privat, etc.) que tenen molt a veure amb la utopia del nou ser humà i la societat alternativa i humanitzada que desitgem parir»⁴.

Algunes propostes concretes del Centre Cultural Poveda per a incorporar la perspectiva de gènere en educació són:

- Analitzar les imatges i el llenguatge dels textos que s'utilitzen per a presentar el paper de la dona i de l'home, la manera com cada gènere s'incorpora al mercat laboral, la seua manera de participar en allò públic, la feminització d'algunes professions....

⁴ Línies per a Integrar la Perspectiva de Gènere en una Proposta Pedagògica de Formació d'Educadores i Educadors. Centre Cultural Poveda, 2004.

- Revisar els materials que s'utilitzen habitualment i crear altres en els quals es potencia la participació de xiquetes i xiquets en igualtat (cançons, contes, jocs, poesies, vídeos, pel·lícules, làmines...).
- Facilitar experiències i relacions amb dones i hòmens de la comunitat que realitzen treballs i activitats no estereotipades segons els cànons d'allò «masculí» i d'allò «femení».
- Recuperació d'experiències de socialització a partir d'estereotips de gènere imposats per la societat: històries de vida, dramatitzacions.
- Recuperació d'experiències de resistències de la dona en la quotidianitat. Espais i reivindicacions aconseguits per les dones. Anàlisi d'allò públic i privat i les relacions entre gènere, poder, ciutadania i canvi cultural.
- Anàlisi dels valors, del món simbòlic que es manegen des de xiquets (el Xiquet Jesús, Papà Déu, l'àngel de la guarda, etc.), els mites i prejudicis amb els quals conviuen. Anàlisi del paper de la família i socialització primària en tot este fenomen. Aprofundiment en els rols atribuïts als gèneres: les imatges, els símbols, la participació en el procés de socialització, l'exercici del poder.
- Anàlisi del discurs i del llenguatge inclusiu. Treballar les implicacions ideològiques que té la comunicació. Desenvolupar un nou llenguatge que porte a la inclusió i igualtat a partir de la diversitat.
- Anàlisi cultural des de la perspectiva de gènere dels MCS (merengues, balades, tertúlies, novel·les, telenovel·les i radionovel·les, concursos de bellesa, comercials...).
- Incloure permanentment les realitzacions de les dones en el desenvolupament de les societats, així, alhora que fem justícia a uns dels subjectes de les nostres realitats socials, es contribueix a una educació integral a l'enfortir l'autoestima en les estudiant.

Estudiar les lluites de les dones pel dret al vot i a la igualtat i les aportacions a les transformacions socials, als canvis polítics i culturals que s'han anat succeint.

- Estudi de la quotidianitat, de tots els àmbits d'allò «privat» que tradicionalment ha sigut considerat com l'àmbit de la dona, amb la mateixa importància que l'àmbit d'allò «públic», considerat com l'àmbit de l'home. Analitzar críticament el perquè d'esta divisió i les seues conseqüències. Aprofundir en la vida quotidiana d'altres èpoques històriques i els distints rols que es donaven en elles. Valorar les distintes tasques i activitats domèstiques que porta amb si la dinàmica familiar i considerar-les com a responsabilitat de dones i hòmens.
- Visualitzar la creació artística femenina en distints contextos i en distintes èpoques, així com recuperar les aportacions de les dones en les ciències i possibilitar experiències de relació amb dones que treballen en el camp de les ciències pures.
- Treballar l'educació física per a desenvolupar les capacitats corporals i no la competitivitat i l'agressivitat.

◀ Currículum ocult

Ocult on? En les normes, actituds, expectatives, creences i pràctiques que s'instal·len de manera inconscient en les estructures i el funcionament de les institucions.

I on podem analitzar-lo?:

- ▲ En la pròpia pràctica com a educadores i educadors.
- ▲ En el llenguatge com a eix transversal.
- ▲ En l'organització del centre, l'associació, l'escola de temps lliure...
- ▲ En els materials educatius: contes, llibres de text, jocs i joguets...
- ▲ En les activitats per desenvolupar: esportives, culturals, artístiques, etc.
- ▲ En l'ús dels espais.

La pròpia pràctica de l'educador i educadora

Totes i tots transmetem molt més del que pretenem, i inclús del que som conscients, a través de les nostres actituds, els nostres valors, normes, conductes, sentiments, forma d'organitzar el treball, i el llenguatge; a través del currículum ocult.

Són molts els estudis que evidencien el currículum ocult que, de forma invisible, existix en les pràctiques educatives, i hem de tindre en compte quin és l'efecte discriminator que pot tindre. Les educadores i educadors són un model o referent, i a través del seu propi comportament estan transmetent i educant en cada moment.

A. Valors i normes

- ◆ Creus que es donen diferències en funció del sexe a l'hora de demanar-li a un alumne o alumna que ajude a un company o companya?
- ◆ De qui s'espera i es considera normal un major nivell d'activitat?
- ◆ De qui s'espera major sensibilitat?
- ◆ En qui es reforça?
- ◆ Qui es queden normalment a arreplegar el que tots utilitzen?
- ◆ Quins són els valors que volem potenciar?
- ◆ Com ens plantejem la transmissió de valors des de la intervenció educativa que desenvolupem?

Els **valors**, conviccions sobre el que és bo o roïn, són els elements més importants de la cultura, ja que actuen com a referents que ens servixen per a valorar el que resulta o el que no és desitjable. Els valors són, per tant, guions per a la vida.

És important tindre en compte el major prestigi de què gaudixen els valors assignats al masculí en relació amb els assignats al femení:

- ▲ **Competitivitat/cooperació:** habitualment dels xiquets s'espera que siguin més competitius i de les xiquetes que siguin més col·laboradores i ajuden els altres.

- ▲ **Orde/desorde:** en general, als xiquets se'ls sol permetre major desorde, de les xiquetes s'espera que siguen més ordenades.
- ▲ **Activitat/passivitat:** freqüentment es justifica més l'alta activitat en els xiquets i la tranquil·litat en les xiquetes.
- ▲ **Racionalitat/sensibilitat:** normalment de les xiques s'espera que siguen més sensibles i dels xics que siguen més durs.

Un altre exemple clar en este sentit fa referència a la tensió que viuen els xics i les xiques entre la seua percepció sobre el seu aspecte físic i els models ideals de bellesa, qüestió en què es dona una clara diferència de gènere. Un indicador d'això seria el major risc que en tot cas tenen les xiques de patir algun trastorn alimentari, independentment d'altres variables que intervenen en el procés (Goñi, A. Rodríguez, A., 2007).

Açò es relaciona al seu torn amb la formació de l'autoestima en les dones. La societat sobrevalora el compliment dels deures de gènere i inclús ho convertix en virtuts, la qual cosa contribuïx a distorsionar l'autoestima de les dones, que avança a l'alça quan s'acosta a la «perfecció virtuosa» a la que són convocades per a ser reconegudes. Té diversos eixos: el cos sobredimensionat; la relació amb els altres, el seu judici, la seua valoració i la seua acceptació; l'exercici, l'eficàcia,

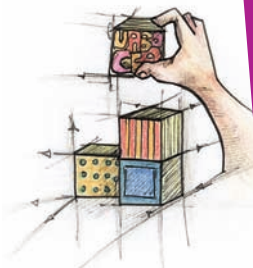

l'èxit, les habilitats pròpies i el reconeixement dels altres (Lagarde, M., 2001).

Com educadors i educadores és important prestar atenció a estos aspectes, sobretot quan són conduïts a l'extrem de la «dictadura del cos», que porta a moltes xiquetes i adolescents a un tractament excessiu del cos a través de dietes, exercicis danyosos, ingesta de medicaments per a aprimar-se. Encara que el tractament del cos masculí és diferent i menys exigent, el culte al cos esportiu i estètic dels hòmens s'està obrint pas.

En el marc de la pressió que els models de bellesa exercixen sobre les persones i com hem vist, de manera especial sobre les dones, cal tindre en compte que l'ideal de bellesa dominant tendix a relacionar-se amb els cànons occidentals, ocasionat encara més conflicte a dones d'altres orígens.

Les **normes** són la materialització dels valors, regles i expectatives de comportament social que regulen la conducta i les actituds. No totes les normes regixen per igual a totes les persones perquè depenen de l'estatus i dels rols que exercixen.

...determinades pràctiques educatives que utilitzen els docents són una clara font de discriminació entre els sexes. Un dels millors exemples el constitueixen les normes de disciplina. Estudis realitzats posen de manifest que la forma en què els docents exercixen el poder i l'autoritat és molt diferent quan s'enfronten a un o altre sexe.

Abraham, 1989; Robinson, 1992

Les mesures de disciplina coercitives són estratègies sovint utilitzades amb els xics; al contrari, la percepció que els professors i les professores tenen de les alumnes i que les fa qualificar-les com submises, passives, ordenades, etc., pareix fer menys freqüent la utilització de mesures específiques de control disciplinari amb elles.

B. Actituds i conductes

Les actituds i conductes dels educadors i educadores en el grup o aula són una variable fonamental en el procés d'ensenyament i aprenentatge.

Una actitud és un judici avaluatiu (positiu o negatiu) d'un objecte que determina els nostres actes. Les actituds es recolzen en els valors predominants que guien la nostra vida i en la informació i conductes anteriors, encara que generalment les formem de manera ràpida i amb poca informació. Es diferencien en elles un component cognoscitiu (percepcions i creences envers un objecte), un component afectiu (sentiment a favor o en contra) i un component conductual (tendència a reaccionar cap a l'objecte en coherència amb les nostres creences i sentiments).

Les actituds poden canviar encara que ens trobem amb certes resistències, ja que les actituds orienten les expectatives i exercixen un efecte selectiu de la informació i la memòria, de manera que és més probable que guardem i recuperem la informació que abona els nostres

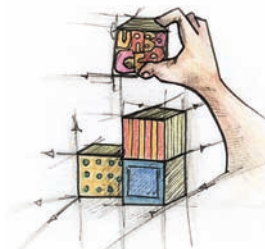
valors, actituds i comportaments anteriors que la que ens contradiu.

Moltes vegades, inconscientment, es mostren actituds i conductes diferents en funció del sexe, a causa de les idees implícites que ens manegem sobre el que s'espera d'hòmens i de dones, que al seu torn es deriva del que cada cultura prescriu com el «haver de ser» en este sentit.

«En les dos últimes dècades, s'han realitzat nombroses investigacions en què s'analitza la interacció que s'establix en l'aula entre docents i alumnat. Tots els estudis realitzats confirmen la hipòtesi que es produeixen més interaccions verbals entre el professorat i els alumnes que entre este i les alumnes (*Sarah, 1980*). A més, quan s'analitza el contingut d'estes interaccions es troba que els missatges dirigits a l'un i l'altre sexe són completament diferents (*Clarricoates, 1980; Delamont, 1980*). Al nostre país, Subirats i Brullet (1988) van realitzar investigacions sobre la transmissió dels gèneres en el sistema educatiu, on es confirmen els resultats obtinguts en treballs anteriors». (*Bayal M. A. y otros, 1999*).

Per això és important analitzar les nostres pròpies actituds i conductes i fer un esforç conscient per afavorir amb estes que cada alumne o alumna desenvolupe plenament les seues potencialitats des de la llibertat d'opció i no condicionats en funció del seu sexe.

Et suggerim que comproues quina idea tenen les xiques i xics del teu grup sobre el que han de ser les actituds i conductes d'un sexe i un altre:

- 1º **Demana'ls** que elaboren conjuntament una llista del que són les maneres pròpies de comportar-se dels hòmens i de les dones.
- 2º **Analitza** si hi ha la possibilitat que una persona tinga una o algunes conductes més pròpies del sexe contrari.
- 3º **Pregunta'ls**: Què succeïx llavors? Rep aprovació o desaprovació per part del seu entorn? Com aprenem les persones les conductes i actituds que són pròpies del nostre sexe? Creieu que en l'escola també s'aprén esta divisió? De quina manera?

C. Afectivitat

- ◆ Creus que els xics ploren?
 - ◆ Com expressen les seues emocions?
 - ◆ Expressem les mateixes emocions i de la mateixa manera davant dels xics i les xiques?
 - ◆ Responem de la mateixa manera a les emocions de les xiquetes que a les expressions emocionals dels xiquets? ¿Por què?
 - ◆ I tu, com expresses els teus sentiments?
 - ◆ Consideres important educar el coneixement de les emocions i ensenyar a manejar-les?
- La teua pròpia manera de sentir és part del procés d'ensenyança-aprenentatge.

Les emocions intervenen en tots els processos de la vida i poden considerar-se la principal font de les decisions que prenem. En l'actualitat estem assistint a un ressorgir de la investigació sobre el desenvolupament emocional, perquè degut a la visió racionalista de l'activitat humana que ha contraposat l'emoció a la cognició, no se li havia prestat tanta atenció com a altres temes.

A pesar que hi ha moltes diferències entre les diverses teories sobre el tema, totes coincidixen al ressaltar el valor de les emocions com a organitzadores i motivadores de la conducta i com a senyals comunicatius. Algunes emocions com l'alegria, l'interés i la còlera ens porten a actuar, i altres, com la tristesa, ens frenen l'acció.

Les emocions ens diuen què fets són verdaderament importants en la nostra vida. Gran part de la utilitat de les emocions té a veure amb la regulació de les relacions socials, perquè motiven l'acostament, l'evitació o l'enfrontament. (*Lagarde, M., 2001*).

Depenent del nostre sexe tindrem formes diferents d'expressar els sentiments. Encara que de bebès camegem, plorem i somriem sense diferenciar-nos per raó de sexe, segons anem creixent, a través de la socialització, les nostres formes de sentir i reaccionar davant dels sentiments se n'aniran diferenciant per a ajustar-se a les expectatives socials generades per a hòmens i dones.

El desenvolupament de la regulació emocional depèn de múltiples factors i entre ells la relació amb les persones que exercixen un paper decisiu en els primers anys de vida. Els bebès comencen a diferenciar les expressions emocionals dels altres al voltant del segon mes de vida i responen a elles sovint per contagi o imitació. Van modu-

l'ant la seua expressió emocional en funció de la seua **acceptació** de les mateixes pels seus cuidadors, aprenen que no s'ha de plorar a totes hores ni mostrar còlera al menor contratemps. Elevats nivells d'alegria en els progenitors s'associen a expressions d'alegria i interès dels bebés. Les mares somriuen més i mostren més expressivitat davant de les xiquetes, la qual cosa pot explicar la major sociabilitat d'estes i la seua tendència a somriure més.

Respecte a la còlera dels bebés, d'acord amb la restricció de la còlera en la dona occidental, les mares i pares responen a la còlera de les xiquetes amb evitació i amb la interrupció, de manera que aprenen de xicotetes que l'expressió de còlera posa en risc les relacions interpersonals; mentres que la ràbia i còlera dels bebés barons suscita sovint expressions d'interès (López, F., 2005).

El **control de l'expressió emocional** té dos funcions: protegir-se i protegir els altres. El xiquet oculta la seua por per a evitar que li criden covard, protegint-se ell mateix. I oculta la seua rialla quan un altre s'entropessa o la seua decepció davant d'un regal, per a protegir un altre. També ací trobem diferències de gènere perquè les xiquetes són més capaces d'ocultar la decepció que els xiquets (Saarni, 1984). Segons estos autors, s'explica per les diferències de factors motivacionals dependents del rol de gènere: «Les xiques han de ser agradables, simpàtiques, agraiïdes...».

No hi ha diferències en la comprensió de l'emoció, perquè els xics saben quan és adequat el control de la decepció però **no se senten pressionats** a exercir-lo. No obstant, d'acord amb estos estereotips de gènere, els xics oculten amb més freqüència la por o la tristesa.

La Federació Dones Jòvens ha elaborado una guia didàctica sobre les relacions de gènere en la música, sobre com s'entaulen les relacions de parella entre adolescents i què ens pot ajudar en l'educació dels afectes i sentiments de manera lúdica

www.mujeresjovenes.org

Podem concloure que prendre la iniciativa a través d'una intervenció conscient sobre l'educació sentimental és fonamental per a buscar el verdader desenvolupament integral de la persona i una forma sana de resoldre els conflictes. És important que fomentem l'**empatia**, la **comprensió** dels propis estats emocionals i dels altres; ajudem a la regulació de les emocions, i sense fer judicis de valor sobre elles, afavorim el seu maneig de forma positiva perquè els alumnes puguin saber-se i fer-se **responsables** del que fan i diuen, així com del que decidixen no fer o callar.

El desenvolupament humà i la salut mental estan íntimament relacionats amb el tipus de **vinde que cada persona té amb si mateixa i amb les persones amb què es relaciona a nivell afectiu i sentimental**. Un dels majors condicionants per a la salut integral de les dones és l'autoconcepte corporal que adquirim des d'edats molt primerenques i els **sentiments** que cada una va desenvolupant vers si mateixa.

Són mils les dones que acudixen a associacions, com ara Dones per a la Salut, per a expressar els seus nombrosos **patiments**, frustracions, complexos, idees irracionals sobre com ha de ser la seua imatge i la seua desesperació per no

donar eixa talla de perfecció impossible. Com educadors i educadores és important prestar summa atenció a les nombroses trampes corporals en què queda atrapada la majoria de les xiquetes i dones de la nostra època.

D. El llenguatge

En el capítol III de *Una visió de Gènere... És de justícia* (p 65 i ss) vam exposar la importància del llenguatge i vam analitzar quan el llenguatge és **sexista** –perquè invisibilitza, menysprea o degrada les dones– i les alternatives que tenim per a evitar el seu ús.

L'Institut de la Dona ha publicat en la Sèrie *Llenguatge* diversos treballs del grup «Nombrà» en els quals podràs llegir amb més deteniment sobre l'ús androcèntric del llenguatge o l'ús asimètric dels tractaments. La publicació núm. 4 de la sèrie està dedicat a les «Professions de la A a la Z, en femení i en masculí».

En la lluita per la plena inclusió de les dones en la vida social, política i econòmica, s'ha descobert que l'ús del llenguatge ha contribuït a fer **invisible** eixa meitat de la població i inclús a agreujar-la comparativament respecte a la població masculina. Això ha ocorregut amb major o menor intencionalitat, però emparat en normes que han sigut dictades principalment per hòmens (tinguem en compte per exemple, el nombre d'hòmens i de dones que formen part de la Reial

Acadèmia de la Llengua Espanyola). L'ús del masculí com genèric, per a referir-se indistintament a hòmens i dones, invisibilitza les dones, les seues diferències, els seus valors, i els lleva el protagonisme.

Si lliges «Els hòmens vivien en coves i es dedicaven a la caça...», on estaven les dones?, on vivien elles?, què feien? El llenguatge configura la nostra visió del món i, per este motiu, sol expressar la nostra concepció androcèntrica de la realitat, aquella en la qual l'home és la mesura de totes les coses; i per això, diuen, no cal anomenar les dones perquè suposadament estan incloses.

Pot existir el que no s'anomena? La paraula és una ferramenta molt poderosa per a relacionar-nos, reflectir emocions, pensar, valorar, comunicar.

Per exemple, si vull fer una campanya de sensibilització sobre la situació dels soldats menors d'edat i dic: «denuncie la situació dels xiquets **soldat**», on deixe les xiquetes que estan en eixa situació? La conseqüència és que s'invisibilitza tant la seua existència com les peculiaritats de la seua situació i els problemes específics que han d'afrontar. D'esta manera al seu torn, es dificulta el disseny d'estratègies que donen una resposta específica a la seua realitat.

Les dones es pregunten si estan o no incloses, ja que el masculí pot incloure la dona o referir-se només als hòmens. Els hòmens no han de prestar atenció al gènere: si parlen en masculí, ells sempre estaran inclosos, perquè el que subjau és que «masculí és universal i femení una part».

Primer aprendrà que es dirigixen a ella cridant-la «xiqueta», per tant si sent frases com «els xiquets que acaben poden anar al pati» roman-drà asseguda en el seu pupitre contemplant impacient la tasca conclosa en espera que una frase en femení li òbriga les portes de l'anhe-lada recreació.

Però estes frases no solen arribar mai, és més probable que la mestra diga a l'advertir que ha acabat: «Mena, he dit que els xiquets que hagen acabat...» i si seguix sense donar-se per al·ludida, llavors li explicarà que quan diu «xiquets» s'està referint també a les xiquetes.

Però si incorre en l'error de creure que la paraula «xiquet» concernix per igual als dos sexes, prompte veurà frustrades les seues il·lusions igualitàries. La hilaritat dels seus com-

panys davant la seua mà alçada li pot fer comprendre, bruscament, que haguera sigut millor no donar-se per al·ludida en frases del tipus: «Els xiquets que vullguen formar part de l'equip de futbol que alcen la mà». En casos com este, la mestra sol intervindre recordant: «He dit els xiquets», atesa tal cosa l'estupefacta xiqueta pensarà: «Però no havia dit els xiquets?».

La xiqueta ha d'aprendre la seua identitat sexe-lingüística per a renunciar immediatament a ella. Romandrà tota la seua vida enfront de l'ambigüïtat d'expressió a la qual acabarà habituant-se, amb el sentiment que ocupa un lloc provisional en l'idioma, lloc que haurà de cedir immediatament quan aparega en l'horitzó del discurs un individu del sexe masculí, siga quina siga l'espècie a la qual pertanya.

Moreno, M.: *Com s'ensenya a ser xiqueta: el sexisme en l'escola*. Barcelona, Icaria, 1986.

El nostre llenguatge configura la nostra visió del món. Amb ell **representem i interpretem** la realitat, objectivem el pensament i transmetem la nostra ideologia. A més a més, ens facilita la consciència de les emocions, perquè ens permet reflectir estats afectius i comprendre'ls.

Ens pensem, ens identifiquem

El llenguatge també és una expressió de l'autoidentitat i, per esta raó, és important que prenguem nota quan escoltem les i els alumnes repetir desqualificacions que els han fet persones importants en la seua vida; tractant de com-

prendre si ho fan acríticament o per a afirmar que «no valen la pena». Podem ajudar a modificar el llenguatge autodegradant des de la consciència que transforma l'autoestima perquè contribuïx a eliminar un mecanisme d'autoagressió. Modificar el llenguatge és un pas reeducatiu perquè ens fa canviar el diàleg, no sols amb els altres sinó amb una mateixa i amb un mateix.

Per a acompanyar i contribuir al canvi social que estem experimentant, els que estiguem en sintonia amb la defensa que ambdós sexes estiguen representats igualitàriament en la societat, podem esforçar-nos a anomenar el més encertadament possible el gènere de les persones a qui fem referència.

Bé recurrent a neutres quan la seua representació estiga equilibrada (el professorat), evitant el masculí genèric sobretot quan la qüestió a què fem referència fora susceptible de deixar en pitjor lloc a les dones (un panell d'experts i expertes), demostrant un interès pel tema al destacar que es tracta tant d'elles com ells i innovant quan siga pertinent en l'ús d'un llenguatge com a sistema viu (jutgessa).

Usar genèrics sempre que siga possible

La @ és una opció per a escrits personals.

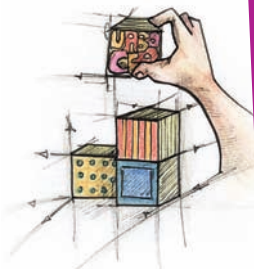
Les barres i el -es,-as és pràctic per a formularis i qüestionaris

No hi ha duplicació si les realitats a què ens referim no són iguals.

Observació i anàlisi:

En valencià hi ha multitud de paraules amb significat molt diferents segons s'utilitzen en masculí o en femení. Busca en el Diccionari les següents paraules i compara el seu significat: mestre i mestressa, cortesà i cortesana, verdurer i verdurera, home públic i dona pública; si hi ha prohom per què no hi ha 'prodona?', si hi ha puta per què no hi ha 'puto'... Quin gènere gramatical sol significar una realitat de més valor? Observes coincidències en les accepcions de les paraules en femení? Com ho explicaries?

També pots buscar ofertes d'ocupació i analitzar el llenguatge en què estan escrites i els possibles errors i conseqüències que es poden derivar del mateix.

Anàlisi del centre educatiu

A. Organització del centre

En el centre educatiu es reflectixen els models de jerarquia i les posicions de poder que ostenten els hòmens i les dones en la societat, i seran apresos i interioritzats per les xiquetes i els xiquets. A l'analitzar els rols que s'exercixen i altres aspectes organitzatius, podem arribar a la conclusió que reproduïxen sistemes tradicionals de desigualtat.

En este sentit seria interessant reflexionar sobre els models que estem transmetent en el centre educatiu, perquè els alumnes i alumnes poden estar vivenciant i rebent que hi ha matèries que s'impartixen per hòmens i altres per dones, espais de direcció, d'estudi, joc i altres activitats ocupats preferentment per uns o unes en detriment d'altres ells o altres elles... i amb tot el que reben aniran creant els seus propis camins, percebuts amb major o menor dificultat en funció d'allò viscut.

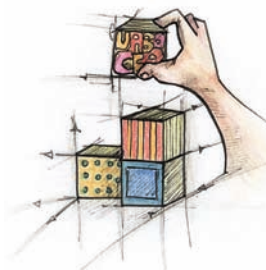
P.e. com a xiqueta, si no té referents femenins en alts càrrecs és possible que si vol ser directora del centre ho considere com quelcom que li vaja a costar molt més que ser professora de llengua; i si és xic, considerarà més fàcil ser director o professor d'econòmiques que educador d'infantil.

Us fem una proposta d'arreglada de dades sobre la representació femenina i masculina en cada un dels diferents espais del centre:

1. Posició que ocupen les professores i professors en la presa i execució de les decisions del funcionament del centre.
2. Distribució de professors i professores en les diferents àrees o matèries que s'impartixen en el centre.
3. Participació del professorat en activitats del centre.

A partir de les dades arreglades en el quadre es pot plantejar una sèrie de qüestions:

- Hi ha una desigual distribució de professors i professores?, en quins espais hi ha més hòmens i en quins més dones?: espais directius, organització d'activitats, per departaments, quins departaments...
- Pots identificar esta distribució amb rols o estereotips tradicionalment femenins o masculins?
- Com es transmet esta distribució de l'organització del centre a l'alumnat?, quins models estem transmetent?
- Volem i podem plantejar canvis?

Educació premia les professionals que opten per als llocs de directora.

El I Pla d'Igualtat entre Hòmens i Dones en l'Educació d'Andalusia constata que les docents s'impliquen més, però no solen ocupar càrrecs directius.

Este document inclou una anàlisi sobre les situacions de desigualtat que hi ha en l'escola andalusa. En el cas del professorat, el document reflexa la major presència de les dones en determinats nivells educatius, a pesar que habitualment no formen part dels equips gestors del col·legi. Les dones són majoria en els col·legis, però els que dirigeixen estos centres solen ser hòmens, a pesar que elles participen més en les activitats formatives o d'innovació educativa. Com es reflectix en el Pla d'Igualtat, esta escassetat de directores «proporciona a l'alumnat models no desitjables que perpetuen una divisió de tasques per sexes, exemplificant una organització escolar contrària al que ha d'establir una educació en igualtat».

Per a intentar canviar esta situació, la Conselleria d'Educació va decidir primar les dones que opten a càrrecs de responsabilitat, sempre que es troben en igualtat de condicions amb els altres aspirants. Les dades del curs 2004-2005 indiquen que només el 34% dels directors d'Infantil i Primària eren dones, encara que amb els incentius plantejats per l'Administració, este percentatge ja ha pujat diversos punts

B. Materials educatius

En els centres educatius s'utilitza gran varietat de materials: llibres de text, contes, jocs i joguets, material esportiu, de laboratori, instruments de dibuix, mitjans audiovisuals, etc.

Tots ells transmeten uns models o referències per a l'alumnat a l'hora de conformar la seua escala de valors i la seua identitat.

Una gran quantitat de textos i de materials educatius estan plens d'experiències i models únicament masculins, les contribucions de les dones s'ometen.

Proposta d'anàlisi d'un llibre de text que s'utilitze en el teu centre:

QÜESTIONARI

Text:

1. Qui ha escrit el llibre, dona o home?
2. Quants dels personatges dels quals es parla són hòmens i quants són dones?
3. Quins adjectius s'utilitzen per a descriure les dones?, i els hòmens?
4. Eixos hòmens i dones, en quins àmbits destaquen?:
 - Quants hòmens són protagonistes?, i quantes són dones?
 - I dels personatges secundaris, quants en són hòmens i quants dones?

5. Quin llenguatge utilitzen?, s'emptra el terme «home» com a sinònim d'humà?
6. Es dirigixen els textos a ambdós sexes?
7. Quines activitats exercixen les dones?, i els hòmens?
8. De les activitats que realitzen, quines n'estan relacionades amb el món familiar?, i amb el món laboral?

Imatges:

9. Quantes imatges són de dones i quantes d'hòmens?
10. De les dones quantes en són protagonistes de la imatge i quants els hòmens?
11. Quin és el sexe més representat en segon pla?
12. Els que representen més un paper actiu i els que un paper passiu?
13. Quin sexe ix més representat realitzant activitats domèstiques, i laborares? I activitats intel·lectuals?
14. Apareixen les dones o els hòmens com a objectes sexuals? en quina proporció?

Segons els resultats que obtingues, si hi ha una representació desigual entre hòmens i dones, us proposem:

- Utilització d'eixos materials amb perspectiva de gènere, és a dir, si s'utilitzen amb les «ulleres de gènere», amb capacitat crítica, poden donar molt de joc d'anàlisi i aprenentatge sobre els rols establits.
- Un possible canvi d'editorial, o fer-los arribar les vostres demandes i peticions de canvis.

Experiència en el SUD: Les xiquetes som importants

© INTERED

A Perú, la Xarxa d'Escoles Rurals Fe i Alegria 44 i l'Institut Peruà d'Educació en Drets Humans i la Pau (IPEDEHP), amb el qual col·laboren tant Entreculturas com InteRed, ha identificat l'exclusió de les xiquetes del sistema educatiu com una de les més greus violacions dels seus drets i una de les causes de la desigualtat que patiran al llarg de la seua vida.

Esta situació de marginalitat en la qual es troben les xiquetes s'agreuja en l'àmbit rural, havent-se identificat com a factors d'exclusió principals:

- La pròpia escola i la manera com està organitzada, des de l'escassíssima presència de dones en el currículum acadèmic fins a la falta de serveis higiènics o la llunyania i certa perillositat d'accés que afecta més decisivament a la permanència de les xiquetes a partir d'una certa edat.
- Els mestres i les seues capacitats i habilitats per a visibilitzar les xiquetes i fer de l'aula un espai d'acollida i no d'expulsió,
- Els pares i mares de família que per diverses raons retiren les xiquetes de les escoles.
- Els propis xiquets i xiquetes, que no tenen consciència dels seus drets, la qual cosa els permetria exigir ser incorporats a l'escola.

Atesa esta anàlisi, es va decidir treballar en la formació del professorat, la sensibilització de pares i mares, l'educació en valors

i la millora de l'autoestima de xiquetes i xiquetes i, finalment, l'elaboració de materials didàctics no sexistes. La hipòtesi de treball és la següent:

«En la mesura que els mestres i mestres

- comprenquen i se solidaritzen amb la situació d'inequitat de les xiquetes,
- facen de l'escola un espai d'acollida per a elles,
- compten amb una proposta curricular adequada,
- compten amb materials pedagògics apropiats,
- compten amb la metodologia que els ajude a incorporar la perspectiva de gènere en l'escola,

I en la mesura que els pares de família i en especial les mares:

- reconeguen a les xiquetes com a subjectes de drets,
- valoren l'educació de les seues filles com a mitjà per al seu desenvolupament personal i social,
- s'aconseguirà que les xiquetes assistisquen a l'escola, romanguen en ella i acaben, si més no, l'educació primària».

En l'elaboració de materials didàctics i formatius és on l'IPEDHP fa la seua aportació més destacada i original: els jocs educatius. Partint de la consideració que el joc facilita la creació d'un clima favorable d'aprenentatge, en el qual les persones poden posar a treballar no sols la seua intel·ligència, sinó també els seus sentiments, emocions i desitjos, sentint-se protagonistes del seu propi procés d'aprenentatge i estant obertes a aprendre de les altres, IPEDHP ha elaborat el joc **«Els drets de la dona a debat»**, dirigit al professorat i acompanyat d'una guia didàctica per al treball amb grups.

El joc té l'objectiu que tant dones com hòmens aborden les principals desigualtats que viuen les dones, reflexionen sobre les

seues conseqüències, prenguen consciència de tot el que poden fer per a transformar la situació i se senten compromesos i motivats amb el canvi.

Per la seua banda, el joc **«Què és doncs equitat de gènere?»**, elaborat per un costat en quítxua i per l'altre en espanyol, servix per a treballar amb pares i mares de família. L'èxit del joc es deu al fet que els ajuda a recordar la seua pròpia infància i, a partir d'ella, analitzar la vida dels seus fills i filles despertant les ganes i el

compromís per a canviar aquelles situacions i actituds que els i les fa patir i que són una violació dels seus drets. Va acompanyat d'un xicotet manual on els oferixen alguns conceptes i idees bàsiques sobre gènere, una enumeració i explicació dels drets de la dona i les lleis que protegixen estos drets.

Finalment, el joc: **«La memòria dels iguals»** busca que els xiquets reconeguen les semblances enmig de les diferències de les persones. Este joc ajuda a què els xiquets i xiquetes es donen compten que les persones són diferents, però són iguals en dignitat i en drets i que les diferències no els fan ser menys o més valuosos.

C. Aula

Realitzem una reflexió sobre el gènere en l'aula. Podem observar i plantejar-nos des de la forma de disposició de l'aula a la participació de l'alumnat.

Per a poder observar l'organització en l'aula et proposem la següent activitat. Pots debatre amb el professorat del teu centre els resultats obtinguts i amb la teua pròpia formació i la teua experiència vital anar buscant propostes que afavorisquen un major equilibri en l'aula.

ANÀLISI DE LA INTERACCIÓ PROFESSORAT-ALUMNAT EN L'AULA PROTOCOL D'OBSERVACIÓ

Data:

Curs:

Duració:

Aula:

Observació realitzada per:

Nombre d'alumnes dones:

Nombre d'alumnes barons:

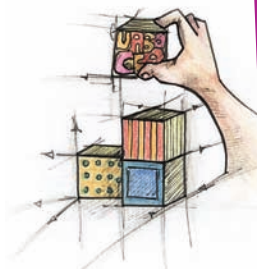
Observa: qui prenen les responsabilitats en l'aula?

Qui aconsegueix major atenció d'una manera o una altra?

Com es distribueix l'aula?

Et presentem alguns ítems d'observació:

- L'organització de l'aula és adequada per a la interacció entre els sexes: totes les taules s'orienten cap a la pissarra o s'agrupen?
- Qui ocupen les posicions menys preferents respecte a la posició del professor o professora? I respecte a la pissarra?

- Qui participa més, les xiques o els xics?
- Qui demanda més atenció? A qui prestes més atenció?
- Com et dirigixes a l'alumnat? Utilitzant el gènere masculí, ambdós o un genèric?
- De quina manera se n'agrupen els xics i xiques?, modifiques el grup perquè interactuen?
- Quins materials, equips, joguets... sol utilitzar cada sexe? Estimules l'ús del material que cada sexe utilitza en menor grau?
- Qui és més responsable amb els béns comuns? Qui es queda a ordenar l'aula? Qui ajuda a transportar materials? Redistribueixes eixes tasques?
- En educació física, juguen als mateixos esports?, hi ha varietat d'esports i activitats que responguen als interessos d'ambdós sexes?, es treballa amb jocs competitius o també cooperatius? Etc.

D. Ús dels espais

Són molts els espais comuns dels centres educatius: pati, biblioteca, sala d'ordinadors, taller, gimnàs, laboratori, etc. Tots ells poden ser observats i analitzats.

Qui utilitzen la biblioteca?, quin contingut té esta?, qui manegen amb major freqüència el material de laboratori?

Observa el pati, ja que és un exemple prou representatiu:

Et recomanem que dibuixes un esquema del pati en un full de quadrícula i calcules quants quadrets són habitualment ocupats per xiques i quants per xics.

Ara, pregunta't:

- Qui usa la major part del pati?, i els marges laterals?
- Quins jocs o activitats realitzen els xics i les xiques?
- En algun moment afecten o interferixen els jocs d'uns en els d'altres?
- Què succeïx davant d'estos conflictes?

Les dades, en general, continuen sent prou paregudes en distints centres escolars, a menys que s'haja treballat l'ús del pati amb una proposta coeducativa: els xiquets utilitzen la major part del pati, la central, i quasi exclusivament per a desenvolupar un sol joc, el futbol, i les xiquetes utilitzen els espais laterals.

Per què els seus jocs no necessiten major espai? O tal vegada, per què han hagut d'adequar-se a eixos espais? Esta és una forma molt representativa de les relacions de poder i pot anticipar els espais que ocuparan de majors: el públic i el domèstic.

A més, per què els xiquets, en general, presenten eixe gran interès pel futbol i les xiquetes no? Els xiquets que no juguen al futbol manquen d'alguna propietat masculina?

Les xiquetes que volen jugar al futbol és que tenen alguna propietat masculina? En l'interés per l'esport es tornen a expressar els estereotips que se'ns transmeten des del mateix moment de nàixer.

E. Orientació professional i educativa

És important ajudar l'alumnat a descobrir els seus interessos, motivacions i expectatives.

- ◆ Des d'esta perspectiva, com s'aborden els programes d'orientació, acadèmica-ment i professionalment?
- ◆ Com es distribuïxen les distintes branques de formació professional i mòduls?
- ◆ Què ocorre en les ensenyances mitges i universitàries?
- ◆ Hi ha una desigual distribució de dones i hòmens?
- ◆ Quantes dones científiques hi ha hagut en la història?
- ◆ Per què hi ha hagut poques dones científiques? Se les anomena?

Hui la participació de les dones en la investigació científica continua sent menor que la dels hòmens, igual que ho és en les carreres tècniques (enginyeria, electrònica, etc).

Per la seua banda, les noves tecnologies s'oferixen, en general, com un element més de les ciències, un àmbit relacionat amb el món masculí.

Activitat:

Per a visibilitzar el paper de les dones científiques en la història, et proposem que treballes en classe sobre la vida d'algunes dones rellevants en la ciència: qui eren Marie Curie, Émilie de Châtelet, Rosalind Franklin, Margaret Mead, Rita Levi Montalcini o Dorothy Crowfoot? Quantes d'elles han obtingut el Premi Nobel? Saps qui és Maria Andrea Casamayor? I Margarita Salas?

Et recomanem el llibre: *Las damas del laboratorio: mujeres científicas en la historia*, de María José Casao.

Sabies que:**NOVES TECNOLOGIES**

Un estudi realitzat per part del professorat de l'IES Cambre de A Corunya, l'any 2000, assenyalava que els xiquets en edat escolar tenen un major i millor accés a les noves tecnologies que les seues companyes de la mateixa edat.

El 70% de les xiquetes s'havien assentat alguna vegada davant de l'ordinador, el 100% dels xiquets havien utilitzat l'ordinador alguna vegada.

Segons l'informe sobre l'ocupació en el món titulat «Life at Work in the Information Economy», elaborat per l'OIT, 2001, assenyalava que «el desenvolupament de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) brinda un gran nombre de

noves oportunitats per a les dones. No obstant, llevat que estes possibilitats es vegen abonades per la formulació deliberada de polítiques capaces de garantir la participació, l'assumpció de responsabilitats, l'educació i la formació en matèria de TIC destinada a dones, així com les polítiques de suport a la família en els llocs de treball en què es desenvolupa l'economia de la informació, els vells caires vinculats al gènere persistiran».

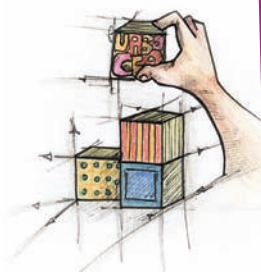
L'organització Dones Jovens ha elaborat l'«informe *Aspasia. Les dones jóvenes: ocupació, educació i família*», que analitza la situació actual de l'ocupació de les jóvenes i ens pot orientar en este sentit.

Per a canviar esta realitat i realment desenvolupar una societat en igualtat d'oportunitats per a dones i hòmens, des de l'educació, l'objectiu ha de ser orientar i guiar l'alumnat des de les seues capacitats com a persona sense condicionaments de gènere.

Et proposem que respongues a les següents preguntes per a comprovar si hi ha condicionants de gènere a l'hora de triar una opció professional i fer ús de les noves tecnologies:

1. Quin tipus de matèries optatives existixen en el teu centre?
2. Quin és el percentatge d'alumnes i alumnes que trien i participen en elles?
3. Quina és la participació dels xics i les xiques en matèries escolars que tenen una orientació tecnològica?
4. Quina és la participació dels xics i les xiques en matèries escolars que no tenen una orientació tecnològica?
5. Quina percepció té l'alumnat del món laboral? Tenen la idea que hi ha professions per a hòmens i altres per a dones?
6. Es treballa amb les alumnes i els alumnes perquè aprofundisquen en els seus interessos, gustos, estils de vida?
7. Quins són els itineraris formatius que se'ls ofereix? Influxa el sexe?
8. Qui té major accés a les noves tecnologies?
9. Qui demostra més interès?
10. Trobes diferències en el seu ús per part de xics i xiques?
11. En cas de desequilibri, hi ha alguna proposta d'intervenció per a arribar a una utilització equilibrada per part d'ambdós sexes?

IV

Temps lliure

Hem vist la importància del currículum ocult en el paper de les educadores i educadors en l'àmbit de l'escola, la necessitat d'autoavaluar-nos en les nostres actituds, valors i comportaments.

De la mateixa manera, podem analitzar el currículum ocult present en l'educació i l'ús d'espais del temps lliure des d'una perspectiva de gènere:

- ▲ Qüestionar-nos, per a començar, si les dones tenen el mateix temps lliure que els hòmens.
- ▲ Analitzar, a continuació, si hi ha distintes formes d'utilitzar eixe temps lliure per qüestió de gènere, en la naturalesa, activitats lúdiques, culturals i artístiques, etc.

▲ Ús del temps en la llar

Com hem vist, el procés de socialització diferix si eres dona o home, la qual cosa també tindrà conseqüències en l'ús del temps.

El treball domèstic és la variable amb major poder de diferenciació entre hòmens i dones. Sabies que les dones dediquen al treball domèstic dins de l'àmbit familiar 4 hores i 12 minuts més de temps que els seus companys, els hòmens? Les tasques de la llar i l'atenció de les persones dependents recauen majoritàriament sobre les dones, que li dediquen tres vegades més temps que els hòmens.

En una investigació realitzada per la **Federació de Dones Progressistes** sobre Conciliació, en la qual es va incloure una enquesta a parelles joves per a estudiar la possible evolució de la coresponsabilitat en la llar, es va poder observar que a pesar de tindre la percepció que les tasques domèstiques són compartides pels dos membres de la parella, la realitat no és així. Les dades que van sorgir són:

- Els hòmens realitzen algunes tasques però no coneixen ni comprenen el terme de coresponsabilitat en la llar.
- Quan han realitzat alguna tasca, en alguna ocasió esporàdica, tenen tendència a dir que ells sí que realitzen eixes tasques, com si fóra contínuament.
- Hi ha tasques que pràcticament mai realitzen, com netejar els banys, posar la llavadora, tendir, netejar vidres...
- La percepció de col·laboració en la llar és moltíssima major que la de les seues parelles dones quan se'ls pregunta pel que realitzen ells en la casa.
- La tendència generalitzada de les parelles per a donar solució a la falta de coresponsabilitat masculina i a l'escassetat de temps femenina, és la de contractar (en el present o com a projecte de futur) una persona (generalment dona) que atenga les labors domèstiques.

Hi ha un repartiment desigual de les tasques domèstiques i familiars, la qual cosa genera desigualtats entre dones i hòmens. Les dones accedixen al mercat laboral com un pas cap a la seua autonomia, però els hòmens encara no s'han implicat plenament en la coresponsabilitat en l'exercici de les tasques domèstiques amb la conseqüència de la doble jornada per a les dones i el seu escàs temps lliure i d'oci.

Proposem una fitxa per a analitzar si hi ha diferències de l'ús del temps en l'àmbit familiar. Esta anàlisi la podem realitzar individualment o treballar-la amb els xics i les xiques, i també serà interessant que introduïsqués tasques concretes de l'àmbit domèstic per a veure quin membre de la casa les realitza.

	HÒMENS	DONES
Quantitat de components de la unitat familiar		
Qui realitza un treball remunerat?		
Quins estudis han realitzat?		
Qui realitza les labors domèstiques? Calcula el temps dedicat.		
Qui realitza activitats d'oci i temps lliure? Quantes hores?		
Quin tipus d'activitats són?		
Quant de temps dediquen a les seues relacions personals?		

◀ Temps i espai per a l'esport

Hi ha diversos estudis que mostren les diferències en les actituds i pràctica d'activitats físiques i esportives segons el sexe. Segons estos, els barons mostren preferències per activitats col·lectives, competitives i en espais oberts (futbol, basquetbol, etc.), mentre que les dones preferixen activitats de tipus individual, en espais tancats i amb efectes sobre la seua estètica (aeròbic, natació, etc.).

Així, segons l'estudi «Esport i Gènere», realitzat per L. Erdoicaín, D. Solís i R. Isa, són diversos els factors que relacionen les activitats esportives amb el sexe i el gènere:

- ▶ La necessitat de tindre temps lliure per a poder realitzar les activitats, que es distribueix asimètricament entre les dones i hòmens.
- ▶ Les decisions sobre espais disponibles, físics i socials, que per una situació d'estatus, recauen majoritàriament en els hòmens.
- ▶ Origen històric de l'esport com a activitat masculina.
- ▶ Oferta esportiva pensada des de i per a l'home.
- ▶ Presència de pors i mites en l'imaginari col·lectiu amb relació a les pràctiques esportives de les dones.
- ▶ Diferències de necessitats i demandes relacionades amb el cos i les activitats físiques entre les dones i els hòmens.

- ◆ Per què la motivació és diferent entre barons i dones?
- ◆ Hi ha la mateixa acceptació social de les dones en l'esport?
- ◆ De quin sexe són els esportistes més coneguts i valorats?
- ◆ Tenen les xiquetes tants referents de campiones esportives com els xiquets?

La pràctica d'activitats esportives aporta beneficis personals i és una part important del desenvolupament de la persona, però continua sent menor la seua realització per part de les dones, sobretot a l'arribar a l'edat adulta quan es produïx un marcat increment de l'abandó.

Un gran nombre d'estudis han coincidit sobre les marcades actituds negatives que mostren les adolescents femenines cap a l'activitat física. Estes actituds són atribuïdes al fet que el sexe femení es caracteritza per autopercebre's menys competent i manyós, i per sentir menys diversió i satisfacció.

Unit tot això a la carència de models esportius competitius femenins amb els que assemblar-se i a l'existència d'uns estereotips de dona femenina no vinculada amb l'esport que, en molts casos, reforcen els pares, mares i educadors o educadores. Estos aspectes representen una desigualtat d'oportunitats i discriminació de les adolescents i dones (Scruton, 1992; Talbot, 1986; Williams y Woodhouse, 1996).

◀ Incorporar la perspectiva de gènere en l'educació en el temps lliure

Si volem dur a terme una modificació dels rols de gènere tradicionals i no afavorir la seua perpetuació, no podem deixar de dur a terme activitats culturals, d'oci i temps lliure, amb un enfocament de gènere. Us proposem algunes d'estes accions:

- ▶ Incloure la perspectiva de gènere en els plans, programes i projectes d'educació en el temps lliure.
- ▶ Observar els continguts de les pròpies activitats, en relació al rol de gènere de dones i hòmens, i realitzar activitats no sexistes.
- ▶ Formar i sensibilitzar els educadors i educadores que estan al capdavant d'estes en igualtat d'oportunitats i gènere, perquè no introduïsquen caïres de gènere durant el desenvolupament de les activitats.

- ▲ Impulsar la participació de les xiques i els xics en les activitats sense que hagen d'estar directament relacionades amb el seu rol de gènere.

Es va realitzar una investigació en els cursos 2001-02 de monitors de temps lliure en la Comunitat de Madrid, amb l'objecte d'analitzar si hi havia diferències de gènere en la pràctica d'activitats físicoesportives en el medi natural. Van arribar a la conclusió que la pràctica d'activitats físicoesportives en mitjans urbans i naturals dels que inicien estos cursos es mostra condicionada pels estereotips de gènere dominants en esta societat:

- Les monitores utilitzen majoritàriament espais tancats i privats, i els monitors espais oberts i públics.
- La pràctica físicoesportiva en el medi natural és més nombrosa entre els hòmens que entre les dones.
- Els monitors esperen trobar en les xiquetes una menor motivació que en els xiquets per a la realització d'activitats que requerixen d'un major esforç físic, repte i desafiament.

Quaderns de formació de l'Escola Pública d'Animació i Educació en el Temps Lliure Infantil i Juvenil. «Educació no formal en el medi natural i transmissió d'estereotips de gènere». Autors: Juan E. Sánchez Igual i Emilia Fernández García.

Una proposta d'incorporació de la perspectiva de gènere a l'educació no formal: La realització d'un campament d'estiu

En la planificació:

Una base important per al treball en igualtat d'oportunitats és que el projecte siga elaborat per l'equip de monitores i monitors utilitzant una metodologia participativa.

Convé realitzar una anàlisi del currículum explícit de l'activitat, en este cas, el projecte d'un campament d'estiu:

- En els objectius, és explícita la intenció de treballar per una igualtat d'oportunitats? I en la metodologia, s'ha tingut en compte explícitament?
- Les activitats poden ser variades: físiques, lúdiques, artístiques, en la naturalesa, i com ja hem vist la participació no és la mateixa per part de les xiques i dels xics. Cal intentar buscar activitats que siguen interessants per a ambdós sexes i motivar a uns i altres per a la realització de les activitats que no els solen cridar l'atenció, activitats alternatives no estereotipades.
- Es poden realitzar tallers i activitats concretes que treballen sobre el gènere, la seua diferència respecte al sexe, els rols i estereotips...

En definitiva, s'ha de ser conscient en tot moment de les diferències per raó de gènere que solen existir, per a no reproduir estereotips o actituds sexistes i tindre en compte les necessitats i interessos de totes les persones, xiques i xics, que participaran.

Una altra qüestió interessant és reflexionar sobre la formació rebuda pels monitors i monitores de temps lliure: es treballa la coeducació?, té l'equip ferramentes suficients per a proposar des de l'educació no formal la igualtat de gènere? Si les capacitats no foren suficients, seria interessant poder comptar amb alguna assessoria o formació en l'etapa de planificació.

En l'execució:

Si en els apartats anteriors s'ha aconseguit introduir una perspectiva de gènere, estarem cobrint la part explícita del projecte, però, què ocorre amb la part implícita, amb el currículum ocult?

El primer pas que hem de donar és realitzar una anàlisi del model que s'oferix com a monitores i monitors, és a dir, un autoanàlisi:

Tens diferents expectatives per a xiques i xics? Tractes de la mateixa manera a xiques i xics? Com us relacioneu les monitores i els monitors? Repetiu i transmeteu rols tradicionals? Com us repartiu les tasques? Qui coordina l'activitat? Creus que hi ha diferències de gènere en el repartiment de responsabilitats? Qui assumix el rol de l'autoritat? De quina manera: autoritari o autoritària, dialogant, afectuós o afectuosa...? Has notat diferències en l'obediència de les xiques i els xics si qui es dirigix a ells és monitora o monitor? Com participen monitors i monitores en la regulació dels conflictes? Quan es realitza una activitat amb material, eviteu la monopolització dels xics?

Certament la metodologia utilitzada en estos àmbits és una metodologia participativa, i en si busca processos amb gran

interacció entre els i les components del grup, però continua existint una part que no és observada.

Us oferim algunes propostes per a desenvolupar actituds i comportaments no sexistes:

- Rotar en les tasques i activitats, modificant els rols tradicionalment establits.
- Intervindre per a distribuir l'ús de l'espai d'una manera equitativa.
- Controlar el protagonisme dels xics.
- Designar les xiques per al lideratge.
- Ser conscients del nivell d'atenció cap a ambdós sexes.
- Utilitzar un llenguatge no sexista (plores com una xiqueta; eres tan bruta com un xic...).

En l'avaluació:

L'avaluació és part imprescindible d'un projecte, i encara que a vegades no es duu a terme de manera eficaç, mesurarà el compliment dels objectius. Haurà de realitzar-se de manera inicial, continua i final, i haurà de tindre's en compte en el moment inicial per a desenvolupar els indicadors d'avaluació.

Amb relació al gènere, allò que cal tindre en compte és si hi ha un criteri d'avaluació sobre la participació de les xiques i els xics, sobre la relació entre elles i ells, com ha sigut l'ús dels espais, si han existit comportaments sexistes, què s'ha fet respecte d'això per part de les xiques i els xics i per part de les monitores i monitors, si s'han realitzat tallers concrets sobre gènere, com han resultat, quina reacció han tingut les xiques i els xics...

V

Bibliografia

- **ACSUR-Las Segovias:** *Cuestiones esenciales sobre género: 01 Conceptos básicos. 02 Herramientas de la perspectiva de género*, 2006.
- **ALONSO ÁLVAREZ, Eduardo; CASES, Imma y otros:** *La formación del profesorado: proyectos de formación en centros educativos. Claves para la innovación educativa*. Editorial Laboratorio Educativo, Venezuela, 2001.
- **ANTOLÍN, Luisa:** *La mitad invisible. Género en la educación para el desarrollo*. ACSUR- Las Segovias, Madrid, 2003.
- **AYALA FERRADA, Oriana:** *Manual de Coeducación para grupos de mujeres*. Consejo de la Mujer, Comunidad de Madrid, 1997.
- **BARRAGÁN MEDERO, Fernando (coord.):** *Violencia, Género y Cambios Sociales: un programa educativo que sí promueve las relaciones de género*. Ediciones Aljibe, Málaga, 2006.
- **BLANCO GARCÍA, Nieves:** *Algunas consideraciones sobre conocimiento, libros de texto y estereotipos sexistas*. Instituto Andaluz de la Mujer, 2000.
- **BLANCO GARCÍA, Nieves:** *El sexismo en los materiales educativos de la ESO*. Instituto Andaluz de la Mujer, Sevilla, 2000.
- **BLANCO GARCÍA, Nieves (coord.):** *Educación en Femenino y en Masculino*. Universidad Internacional de Andalucía, Ediciones Akal, S.A. 2001.
- **CALVO, Ana:** *La animación sociocultural. Una estrategia educativa para la participación*. Psicología y Educación. Alianza Editorial, S.A. Madrid, 2002.
- **CARRILLO MONTENEGRO, Rita; LEÓN ZAMORA, Eduardo:** *De la Escuela mixta a la escuela coeducadora*. Tarea Asociación de publicaciones educativas. Lima (Perú), 1998.
- *Claves para la innovación educativa*. Nº 15. «Género y Educación: la escuela coeducativa». Editorial Laboratorio Educativo, 2002.

- **COLECTIVO AMANI:** *Educación Intercultural. Análisis y resolución de conflictos*. Escuela de Animación Juvenil de la Comunidad de Madrid. Editorial Popular, 1995.
- **DURAN, Mª Ángeles:** *El valor del tiempo. ¿Cuántas horas te faltan al día?* Espasa Calpe, Madrid, 2006
- **ESPINOSA BAYAL, Mª Ángeles; OCHAÍTA ALDERETE, Esperanza; ESPINOSA BAYAL, Almudena:** *La educación para la igualdad entre los géneros en Secundaria Obligatoria*. Dirección General de la Mujer, Comunidad de Madrid, 1999.
- **ESTEVE QUIÑÓNEZ, Gustavo:** *Formación de Voluntariado*. Editorial CCS, Madrid, 2004.
- **GARCÍA, Ana María; LOMAS, Carlos y otros:** *Materiales para la observación y el análisis del sexismo en el ámbito escolar*. Consejería de Educación y Cultura. Centro del Profesorado y de Recursos de Gijón, 2002.
- **Instituto Asturiano de la Mujer:** *Coeducamos: sensibilización y formación del profesorado*. <http://tematico.asturias.es/imujer/>
- **LAGARDE y DE LOS RÍOS, Marcela:** «Claves feministas para la autoestima de las mujeres». *Cuadernos inacabados*. Nº 39. Editorial Horas y Horas, 2º edición, 2001.
- **LÓPEZ SÁNCHEZ, Félix y otros:** *Desarrollo afectivo y social*. Madrid, 2005.
- **LLOPIS, Carmen (coord.):** *Educar a una mujer es educar a un pueblo*. Fundación InteRed con la colaboración del Ayuntamiento de Madrid, 2005.
- **MARTÍN, Raquel y ORTEGA, Irene (coord.):** *Educación para la ciudadanía*. Entreculturas, 2007.
- **MURGUIALDAY, Clara:** <http://dicc.hegoa.efaber.net/listar/mostrar/108>
- **OLIVEIRA, M.:** *La educación sentimental, Una carencia en el sistema educativo*, 2000.
- **PANIEGO, José Ángel:** *Cómo educar en valores*. Editorial CCS, Madrid, 1999.

- **SÁNCHEZ IGUAL, Juan E.; FERNÁNDEZ GARCIA, Emilia:** *Educación no formal en el medio natural y transmisión de estereotipos de género: investigación sobre el área de técnicas al aire libre en cursos de monitores de tiempo libre.* Cuadernos de formación de la Escuela Pública de Animación y Educación en el Tiempo Libre Infantil y Juvenil, Madrid, 2004.
- **SANTOS GUERRA, M. A. (Coord):** *El harén pedagógico. Perspectiva de género en la organización escolar.* Graó, Barcelona.
- **SALAS, Begoña:** *Orientaciones para la elaboración del Proyecto Coeducativo de Centro: desarrollo integral de la persona.* Ediciones Maite Canal, Bilbao, 1994.
- **SETIÉN, María Luisa y SILVESTRE, María:** *Problemas de las mujeres, problemas de la sociedad.* Universidad de Deusto, Bilbao, 2003.
- **SILVESTRE, María y ARÍSTEGUI, Iratxe:** *Problemas de las mujeres, problemas de la sociedad.* Temas de Trabajo Social, Universidad de Deusto, 2003.
- **TOMÉ, Amparo y RAMBLA, Xavier (editores):** *Contra el Sexismo: Coeducación y democracia en la escuela.* Universidad Autónoma de Barcelona, Editorial Síntesis, S.A. 2001.
- **TORRES, Rosa María:** *12 tesis para el cambio educativo.* Fe y Alegría, 2005.
- «Seminario de Educación para la Paz de la APDH». *Carpetas Aprende a jugar, aprende a vivir. Juguetes sexistas y/o bélicos. Preguntas y respuestas.*
- **VENTOSA, Víctor J.:** *Manual del monitor de tiempo libre.* Editorial CCS, Madrid, 1998.
- **WORCHEL, S y otros:** *Psicología Social.* Thomson Editores Spain, Paraninfo, S.A. Madrid, 2003.

◀ On line

- www.fmujeresprogresistas.org
- www.oei.es/genero/recursos.htm
Organització d'Estats Iberoamericans
- www.oei.es/genero.htm
Esta és una pàgina sobre Gènere i Educació, elaborada per l'Organització d'Estats Iberoamericans, el Ministeri d'Educació i Ciència i l'Institut de la Dona d'Espanya. El seu objectiu prioritari és oferir als països de la regió iberoamericana un espai de trobada, reflexió i intercanvi permanent, També pretén donar a conèixer experiències reeixides que s'han dut a terme pels països i que poden servir de model per a altres.
- web.educastur.princast.es/proyectos/coeduca/?cat=26
La Conselleria d'Educació i Ciència i l'Institut Asturià de la Dona han proposat el desenvolupament, amb caràcter experimental, d'un programa d'implantació de la coeducació dirigit a l'Educació Infantil. 2005-2006.
- www.educacionenvalores.org
Es poden trobar moltes de les propostes i projectes desenvolupats en centres educatius.
- www.juntadeandalucia.es/averroes/ceipsantateresa/coeducacion/proyecto-coeducacion.pdf
CEIP «SANTA TERESA» d'Estepa (Sevilla), seguint les directrius de la Conselleria d'Educació i Ciència de la Junta d'Andalusia, ha comptat en el curs 2005-2006 amb un Pla de Coeducació.

Ajuda en Acció

Organització No Governamental de Desenvolupament (ONGD) independent, aconfessional i apartidista que té com a missió millorar les condicions de vida dels xiquets i xiquetes, les famílies i comunitats en països i regions pobres, a través de projectes autosostenibles de desenvolupament integral i activitats de sensibilització. La seua finalitat última és la de propiciar canvis estructurals que contribuïsqen a l'eradicació de la pobresa. Actualment està present en 19 països de tres continents: Àsia, Àfrica i Amèrica.

Entreculturas

És una ONGD promoguda pels jesuïtes que naix en el Sud i que creu en l'educació com a instrument de desenvolupament, transformació, canvi social i diàleg entre cultures. Per això recolza projectes que porten l'educació als pobles exclosos d'Amèrica Llatina, Àfrica i Àsia. La seua aposta els porta també a posar tota la seua energia en la sensibilització de la societat del Nord perquè siga capaç de transformar les seues estructures i convertir-se, junt amb el Sud, en un factor de canvi a favor de la justícia.

InteRed

És una ONGD promoguda per la Institució Teresiana per a impulsar, des de la societat civil, una xarxa d'intercanvi i solidaritat entre grups socials, pobles i cultures. Pretén transformar la realitat socioeconòmica actual generadora d'injustícia i lluitar contra la pobresa, les desigualtats i l'exclusió, a través de processos socioeducatius des d'un enfocament de drets humans i de gènere.

Mou-te per la igualtat
És de justícia

mueveteporlaigualdad.org

Ajuda en Acció

Telf. + 34 902 402 404
www.ayudaenaccion.org

Entreculturas

Telf. + 34 902 444 844
www.entreculturas.org

InteRed

Telf. + 34 915 416 458
www.intered.org

Cofinançat,

